

**Erinnerung
bewahren
Zachować
pamięć**

MAN HAT EUCH DAS LEBEN GENOMMEN,
HEUTE SCHENKEN WIR EUCH EINZIG UNSERE ERINNERUNG

ODEBRANO WAM ŻYCIE,
DZIŚ DAJEMY WAM TYLKO PAMIĘĆ

Erinnerung bewahren

Sklaven und Zwangsarbeiter des Dritten Reiches
aus Polen 1939-1945

Zachować pamięć

Praca przymusowa i niewolnicza obywateli polskich
na rzecz Trzeciej Rzeszy w latach 1939-1945

Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung” • Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie”

Dokumentationszentrum NS-Zwangsarbeit Berlin-Schöneweide der Stiftung Topographie des Terrors

6 IMPRESSUM

Redaktion / Redakcja:

Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung“ / Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie“:

Magda Cieszkowska, Jakub Deka, Agnieszka Dzierżanowska, Przemysław Gmitruk, Mariusz Kacperkiewicz, Zenon Kaczyński, Tomasz Kubaczyk, Joanna Paprzycka, Dariusz Pawłoś, Patrycja Pieńkowska, David Rojkowski, Przemysław Sypniewski, Piotr Stopa

Dokumentationszentrum NS-Zwangsarbeit Berlin-Schöneweide / Centrum Dokumentacji Pracy Przymusowej w Berlinie-Schöneweide:

Daniela Geppert, Dr. Christine Glauning

Berliner Geschichtswerkstatt e.V. / Stowarzyszenie Berlińskie Warsztaty Historyczne:

Dr. Cord Pagenstecher

Lektorat und Übersetzungen / Lektorat i tłumaczenie:

Ewa Gołota, Annette Vogler, Ewelina Wanke, Magdalena Wida

Projekt und graphische Gestaltung Katalog / Projekt i opracowanie graficzne katalogu:

Paweł Cieszkowski

Druck / Druk: pm-art

© 2018 Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung“, Warschau / Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie“, Warszawa

ISBN: 978-83-63736-20-0

Die Ausstellung wurde erstellt von:

/ Wystawa została przygotowana przez:

Fundacja Polsko-Niemieckie
POJEDNANIE
Stiftung Polnisch-Deutsche
AUSSÖHNUNG

Projekt współfinansowany
w ramach sprawowania opieki
Senatu Rzeczypospolitej Polskiej
nad Polonią i Polakami za granicą

Deutsche Fassung in Zusammenarbeit mit:

/ Współpraca przy niemieckiej wersji:

Inhaltsverzeichnis / Spis treści

7

9	Vorwort / Wstęp
11	Deutsche Besatzungsherrschaft in Polen / Niemiecka okupacja w Polsce
13	Organisation der Zwangsarbeit / Organizacja pracy przymusowej
20	Sklavenarbeit / Praca niewolnicza
21	Konzentrationslager / Obozy koncentracyjne
32	Vernichtung der Juden / Zagłada Żydów
36	Polen Jugendverwahrlager / Obozy karne dla dzieci i młodzieży polskiej
40	Straflager und Zuchthäuser / Obozy karne i ciężkie więzienia
44	Einsatz polnischer Zwangsarbeiter / Zatrudnienie polskich robotników przymusowych
58	Frauen / Kobiety
64	Minderjährige Zwangsarbeiter / Małoletni robotnicy przymusowi
67	Kriegsgefangene / Jeńcy wojenni
70	Aussiedlungen / Wysiedlenia
72	Germanisierung / Germanizacja
74	Kinder von Zwangsarbeiterinnen / Dzieci robotnic przymusowych
76	Heimkehr oder Emigration? / Powrót do domu czy emigracja?

Vorwort

Die Ausstellung „Erinnerung bewahren. Sklaven- und Zwangsarbeiter des Dritten Reiches aus Polen 1939-1945“ der Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung“ zeigt die deutsche Besatzungspolitik gegenüber polnischen Staatsbürgern während des Zweiten Weltkrieges, die sowohl in Deutschland, als auch in anderen Ländern wenig bekannt ist. Die vorliegende Publikation beinhaltet die wichtigsten Informationen, Daten und Fakten zur Sklaven- und Zwangsarbeit, Vernichtung der Juden, zu Konzentrationslagern, Gefängnissen, Straflagern, Aussiedlungen sowie zur Germanisierung. Die dargestellten Fotos, Dokumente und Listen zeugen von dem tragischen Schicksal einzelner Menschen und ganzer Familien. Die ikonografischen Dokumente werden ergänzt durch Verordnungen und Aufrufe der Besatzer sowie Bekanntmachungen über Massenexekutionen, private Briefe der Überlebenden und der Personen, die nie zu ihren Familien zurückgekehrt sind. Das Ausstellungsmaterial stammt aus dem Archiv der Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung“ und von ihren polnischen und ausländischen Partnern.

Das Motto der Ausstellung ist der Aufschrift auf dem Mahnmal zur Erinnerung an Kinder und Jugendliche, Häftlinge des Jugendverwahrlagers in der Przemysłowa-Straße in Łódź entliehen – „Man hat Euch das Leben genommen, heute schenken wir Euch einzig unsere Erinnerung“.

Wir wollen uns ganz herzlich bei allen Privatpersonen bedanken, die uns ihre Familienandenken zur Verfügung gestellt haben. Wir danken Archiven, Museen und Institutionen, ohne deren Unterstützung diese Ausstellung nicht entstanden wäre. Für die Mitarbeit an der deutschen Version der Ausstellung danken wir unseren deutschen Freunden und Partnern vom Dokumentationszentrum NS-Zwangsarbeit Berlin-Schöneweide der Stiftung „Topographie des Terrors“.

Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung“

Wstęp

9

Wystawa „Zachować pamięć. Praca przymusowa i niewolnicza obywateli polskich na rzecz Trzeciej Rzeszy“ przygotowana przez Fundację „Polsko-Niemieckie Pojednanie“ ukazuje mało znany w Niemczech i na świecie obraz niemieckiej polityki okupacyjnej wobec obywateli polskich w latach II wojny światowej. Można tu znaleźć najważniejsze informacje, liczby i fakty dotyczące pracy przymusowej i niewolniczej, obozów koncentracyjnych, zagłady Żydów, więzień i obozów karnych, wysiedleń i germanizacji. Przedstawione fotografie, dokumenty oraz listy przybliżają tragedię pojedynczych osób i całych rodzin. Są tu zarządzenia i odezwy władz okupacyjnych, ogłoszenia o masowych egzekucjach, prywatne listy ocalałych i tych, którzy do swoich rodzin nigdy nie powrócili. Do stworzenia ekspozycji posłużyły archiwalia zgromadzone przez Fundację „Polsko-Niemieckie Pojednanie“ oraz materiały pochodzące od naszych polskich i zagranicznych partnerów.

Za motto wystawy posłużyły słowa wyryte na pomniku przypominającym o losach dzieci i młodzieży – więźniów obozu przy ul. Przemysłowej w Łodzi – „Odebrano Wam życie, dziś dajemy Wam tylko pamięć“.

Serdecznie dziękujemy wszystkim osobom, które udostępniły nam swoje pamiątki rodzinne, a także archiwom, muzeom i instytucjom, bez pomocy których nie powstałaby niniejsza wystawa. Dziękujemy naszym niemieckim przyjaciółom i partnerom z Centrum Dokumentacji Pracy Przymusowej Berlin-Schöneweide Fundacji „Topografia Terroru“ za pomoc w stworzeniu niemieckiej wersji tej wystawy.

Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie“

Die deutsche Besatzungsherrschaft in Polen

Mit dem Überfall der deutschen Wehrmacht auf Polen am 1. September 1939 begann der Zweite Weltkrieg. Die zahlenmäßig überlegenen deutschen Streitkräfte brachen den Widerstand der polnischen Truppen. Am 28. September kapitulierte Warschau. Bereits am 17. September war die Rote Armee in Ostpolen einmarschiert. Wie im Hitler-Stalin-Pakt vereinbart, teilten Deutschland und die Sowjetunion Polen unter sich auf. Der polnische Westen kam als „eingegliederte Ostgebiete“ zum Deutschen Reich, Zentralpolen wurde zum deutsch beherrschten Generalgouvernement. Die östlichen Gebiete gelangten unter sowjetische Herrschaft.

Die deutschen Truppen gingen mit der von Hitler befohlenen „größten Härte“ vor. Der Polenfeldzug war der Auftakt zum Vernichtungskrieg. Wehrmacht, Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und die Milizen des Volksdeutschen Selbstschutzes gingen auf äußerst grausame Weise mit der Zivilbevölkerung um. Massenerschießungen standen an der Tagesordnung. Die Besatzer beschlagnahmten polnisches Eigentum, schlossen die höheren Schulen, zerstörten und raubten Kunstwerke. Hunderttausende von Polinnen und Polen wurden aus ihren Häusern vertrieben, um deutschen „Lebensraum im Osten“ zu schaffen.

In Polen wurde ein brutales Besatzungsregime mit Verhaftungen, Deportationen und Hinrichtungen errichtet. Knapp drei Millionen Männer, Frauen und Kinder wurden zur Zwangsarbeit verschleppt. Viele kamen als Sklavenarbeiter in Konzentrations- und Straflager. Die meisten wurden als Kriegsgefangene oder zivile Zwangsarbeiter zum Arbeitseinsatz ins Deutsche Reich gebracht.

Der deutsche Terror traf anfangs vor allem die polnischen Eliten, zielte aber langfristig auf eine Versklavung der gesamten, als rassisch minderwertig angesehenen Bevölkerung. Selbst bei geringsten Vergehen drohten Gefängnis, Konzentrationslager oder Todesstrafe.

Im besetzten Polen organisierten die Deutschen auch die Vernichtung der europäischen Juden. Bereits im Oktober 1939 entstand in Piotrków Trybunalski / Petrikau das erste Ghetto, 1940 folgten Łódź / Litzmannstadt und Warschau. 1942 begann die entscheidende Phase der so genannten Endlösung der Judenfrage in den Vernichtungslagern.

Während des Krieges fanden rund sechs Millionen Polen den Tod. Drei Millionen von ihnen waren jüdischer Abstammung.

Niemiecka okupacja w Polsce

11

Druga wojna światowa rozpoczęła się 1 września 1939 r. od ataku niemieckiego Wehrmachtu na Polskę. Będąc w liczebnej przewadze, niemieckie siły zbrojne przełamały opór polskiego wojska. 28 września skapitulowała Warszawa. Już 17 września Armia Czerwona wkroczyła do wschodniej Polski. Na mocy paktu Ribbentrop-Mołotow Niemcy i Związek Radziecki podzieliły między siebie terytorium Polski. Jej zachodnie tereny zostały wcielone do Rzeszy, natomiast ziemie centralne dostały się pod okupację niemiecką jako Generalne Gubernatorstwo. Obszary wschodnie znalazły się pod okupacją radziecką.

Wojska niemieckie działały z zaleconą przez Hitlera „największą brutalnością”. Kampania przeciwko Polsce stała się preludium wojny totalnej. Wehrmacht, grupy operacyjne policji bezpieczeństwa oraz Volksdeutscher Selbstschutz obchodzili się z ludnością cywilną w nadzwyczaj okrutny sposób. Masowe rozstrzeliwania były na porządku dziennym. Okupanci rekwirowali polski majątek, zamykali szkoły wyższe, niszczyli oraz rabowali dzieła sztuki. Setki tysięcy Polaków zostały wypędzone ze swoich domów, aby stworzyć Niemcom „przestrzeń życiową na wschodzie”.

W Polsce ustanowiony został brutalny reżim okupacyjny, oparty na aresztowaniach, deportacjach i egzekucjach. Niemal trzy miliony mężczyzn, kobiet i dzieci zostały wywiezione do pracy przymusowej. Wiele osób trafiło do obozów koncentracyjnych i obozów karnych, stając się robotnikami niewolniczymi. Większość wywieziono w charakterze jeńców wojennych lub cywilnych robotników przymusowych na roboty do Rzeszy.

Niemiecki terror godził na początku przede wszystkim w polskie elity, jednak w dalszej perspektywie miał na celu zniewolenie całego narodu, uznanego za mniej wartościowy rasowo. Za najdrobniejsze wykroczenia groziło więzienie, obóz koncentracyjny albo kara śmierci.

W okupowanej Polsce Niemcy zorganizowali również zagładę europejskich Żydów. W październiku 1939 r. w Piotrkowie Trybunalskim utworzono pierwsze getto, kolejne powstały w 1940 r. w Łodzi i w Warszawie. W roku 1942 w obozach zagłady rozpoczęła się decydująca faza tzw. ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej.

Podczas wojny zginęło sześć milionów Polaków. Trzy miliony z nich było pochodzenia żydowskiego.

12 AUFTEILUNG POLENS 1939

PODZIAŁ
POLSKI
1939

Organisation der Zwangsarbeit ¹³

Organizacja pracy przymusowej

Zwangsarbeit war das Kernelement der nationalsozialistischen Polenpolitik. Die polnische Bevölkerung sollte lediglich als „primitives Arbeitsvolk“ im Dienst der deutschen „Herrenmenschen“ geduldet werden.

Bereits wenige Tage nach Kriegsbeginn wurden in den neu eroberten Gebieten deutsche Arbeitsämter eingerichtet. Dort mussten sich alle polnischen Staatsangehörigen melden. Die Arbeitsämter konnten trotz Betriebsschließungen, kriegsbedingter Armut und ausgedehnter Propagandamaßnahmen nur wenige Freiwillige anwerben.

Generalgouverneur Hans Frank verhängte Ende Oktober 1939 die Arbeitspflicht über die gesamte polnische Bevölkerung im Alter von 18 bis 60 Jahren, später von 14 bis 70 Jahren. Ab 1943 hatten sogar zehnjährige Kinder zu arbeiten.

Für die polnische Bevölkerung in den eingegliederten Gebieten galt der mit weitaus härteren Konsequenzen verbundene Arbeitszwang. Sie erhielten in der Regel einen „Arbeitsbefehl“.

Personen, die sich nicht zur Arbeit meldeten, mussten mit Kürzungen oder Streichungen von Lebensmittelzuteilungen und Sozialleistungen für ihre gesamte Familie rechnen. Die Sanktionen verfehlten ihren Zweck, so dass man zur Rekrutierung ganzer Jahrgänge überging. Die deutschen Besatzer griffen flächendeckend zu immer gewalttätigeren Maßnahmen. SS, Polizei und Wehrmacht organisierten Razzien: Sie trieben Menschen bei der Ernte, auf Marktplätzen, Bahnhöfen, in Straßenbahnen und Kirchen zusammen und deportierten sie zur Zwangsarbeit. Auch viele der aus Ostpolen Vertriebenen traf dieses Schicksal.

Wer sich dem Arbeitszwang entzog, riskierte drakonische Strafen: von Enteignung über Gefängnis, die Einweisung ins Konzentrationslager bis hin zur Todesstrafe.

Praca przymusowa była głównym elementem narodowosocjalistycznej polityki wobec Polski. Ludność polska miała być tolerowana jedynie jako „prymitywna siła robocza” w służbie niemieckiej „rasy panów”.

Już kilka dni po rozpoczęciu wojny na dopiero co zdobytych terenach utworzono niemieckie urzędy pracy, w których musieli się zgłosić wszyscy polscy obywatele. Pomimo zamknięcia zakładów pracy, spowodowanej wojną biedy oraz zakrojonych na dużą skalę działań propagandowych, urzędom tym nie udało się pozyskać zbyt wielu chętnych.

Generalny gubernator Hans Frank zarządził pod koniec października 1939 r. obowiązek pracy dla całej ludności polskiej w wieku od 18 do 60 lat, rozciągnięty następnie na osoby między 14. a 70. rokiem życia. Od roku 1943 do pracy zmuszano nawet dziesięcioletnie dzieci.

Ze znacznie surowszymi konsekwencjami wiązał się natomiast przymus pracy, jakim objęto Polaków na ziemiach wcielonych do Rzeszy. Otrzymywali oni z reguły „nakaz pracy”.

Osoby, które nie zgłosiły się do pracy, musiały się początkowo liczyć z ograniczeniami lub odebraniem przydziałów żywności i świadczeń socjalnych dla całej rodziny. Ponieważ sankcje te nie przyniosły skutku, rozpoczęto rekrutację całych roczników. Niemieccy okupanci uciekali się przy tym do coraz ostrzejszych środków. SS, policja i Wehrmacht organizowały łapanki wśród ludzi pracujących przy żniwach, przebywających na rynkach, dworcach kolejowych, w tramwajach i kościołach, których następnie deportowano na roboty przymusowe. Los ten stał się również udziałem wielu wypędzonych z Polski wschodniej.

Ten, kto uchylał się od przymusu pracy, ryzykował drakońskie kary – od wyłączenia, poprzez więzienie, obóz koncentracyjny, aż po karę śmierci.

Einführung der Arbeitspflicht im Generalgouvernement im Oktober 1939. Sie wurde später auf alle Polen vom 14. bis 70. Lebensjahr ausgeweitet. (AFNP)
Wprowadzenie obowiązku pracy dla ludności polskiej Generalnego Gubernatorstwa, rozszerzonego później na wszystkich Polaków w wieku 14–70 lat, październik 1939 r. (AFNP)

Verordnung über die Beschränkung des Arbeitsplatzwechsels vom 22.02.1940 (MZwZ)
Rozporządzenie z dnia 22.02.1940 r. o ograniczeniu zmiany miejsca pracy (MZwZ)

Bekanntmachung vom 30.11.1942 über ein Todesurteil gegen fünf Personen, die aus einem Baudienstlager geflüchtet sind, Zamość / Zamosc (MZwZ)
Obwieszczenie z dnia 30.11.1942 r. o skazaniu na karę śmierci 5 osób za ucieczkę z obozu Służby Budowlanej, Zamość (MZwZ)

Arbeitslager für Polen und Juden in Bukowa bei Biłgoraj, 1941 (IPN)
Obóz pracy dla Polaków i Żydów w Bukowej k. Biłgoraja, 1941 r. (IPN)

Ein an Deutsche adressiertes Flugblatt, das vor Kontakten zu Polen warnt, Datum unbekannt (AFPNP)
Adresowana do Niemców ulotka propagandowa, ostrzegająca przed utrzymywaniem kontaktów z Polakami, b.d. (AFPNP)

Vor der Deportation zur Zwangsarbeit.
Eine Kolonne von polnischen Männern auf dem Weg zum Bahnhof, 1940 (IPN)
Przed deportacją na roboty. Kolumna Polaków w drodze na dworzec, 1940 r. (IPN)

Männer vor ihrer Deportation zur Zwangsarbeit, Ort und Datum unbekannt (IPN)
Mężczyźni przed wywiezieniem na roboty przymusowe, b.d.m. (IPN)

Ein Transport zur Zwangsarbeit nach Deutschland wird zusammengestellt, Krzemieniec / Kremenez in Wolhynien (Ukraine, bis 1939 Polen), Herbst 1943 (IPN)
Wywożenie ludności na roboty przymusowe do Rzeszy, Krzemieniec na Wołyniu (Ukraina, do 1939 r. Polska), jesień 1943 r. (IPN)

Verordnung des Generalgouverneurs Hans Frank vom 24.04.1940 über die Pflicht, sich für die Landarbeit in Deutschland zur Verfügung zu stellen (ADM)

Zarządzenie generalnego gubernatora Hansa Franka z 24.04.1940 r. o kierowaniu Polaków do prac rolnych w Rzeszy (ADM)

*Deutsche Soldaten posieren vor brennenden Häusern
bei Włocławek / Leslau, September 1939 (IPN)*

*Niemieccy żołnierze na tle palących się budynków
we Włocławku, wrzesień 1939 r. (IPN)*

Deutsches Propagandaplakat „Ihre Armut hat ein Ende. Sie fahren zur Landarbeit nach Deutschland.“, Ort und Datum unbekannt (AP Otwock)

Niemiecki plakat propagandowy,
b.d.m. (AP Otwock)

Deutsches Propagandaplakat
„Auf zur Landarbeit
nach Deutschland! Melde Dich
sofort bei Deinem Dorfvorsteher!“,
Ort und Datum unbekannt (MZwZ)

Niemiecki plakat propagandowy,
b.d.m. (MZwZ)

Polnische Zwangsarbeiter nach ihrer Registrierung durch das Arbeitsamt Pilgersdorf im österreichischen Burgenland, 1942 (AFPNP)

Robotnicy przymusowi. Zdjęcie zbiorowe przed Urzędem Pracy po przybyciu z Polski, Pilgersdorf, Burgenland w Austrii, 1942 r. (AFPNP)

Straßenrazzia in Wołomin bei Warschau, Datum unbekannt (AAN)

Łapanka w Wołominie pod Warszawą, b.d. (AAN)

Deutsche Flugzeuge über Warschau, September 1939 (IPN)

Niemieckie samoloty nad Warszawą, wrzesień 1939 r. (IPN)

Polen vor ihrer Registrierung durch das Arbeitsamt in Lodz vor dessen Umbenennung in Litzmannstadt im April 1940 (WBBH)

Polacy przed rejestracją w Urzędzie Pracy w Łodzi, jeszcze przed zmianą nazwy miasta na Litzmannstadt w kwietniu 1940 r. (WBBH)

Ausgesiedelte polnische Familie auf dem Weg zum Sammelager in Krakau, Jeleśnia, September 1940 (IPN)

Wysiedlona rodzina polska w drodze do obozu zbiorczego w Krakowie, Jeleśnia, wrzesień 1940 r. (IPN)

Sklavenarbeit

Praca niewolnicza

Weibliche KZ-Häftlinge im Steinbruch des KZ Kraków-Płaszów, 1944 (IPN)

Więżniarki obozu koncentracyjnego w kamieniołomach KL Kraków-Płaszów, 1944 r. (IPN)

Konzentrationslager

Innerhalb des komplexen Lagersystems der Nationalsozialisten hatten die Konzentrationslager mit ihren mehr als 1 000 Außenlagern eine führende Rolle inne. Zu den größten Lagern gehörten Auschwitz-Birkenau, Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau, Groß-Rosen, Kraków-Płaszów, Majdanek, Mauthausen-Gusen, Neuengamme, Ravensbrück, Sachsenhausen, Stutthof. Konzentrationslager waren Todesfabriken und zugleich das wichtigste Terrorinstrument, mit dem jegliche Feinde bekämpft und „unwertes Leben“ vernichtet wurde. Erschöpfende Arbeit, Unterernährung, Krankheiten, Exekutionen und Misshandlungen führten zu einer sehr hohen Sterblichkeit. Häftlinge, die nicht mehr arbeitsfähig waren, wurden selektiert und ermordet.

Die Einlieferung in ein Konzentrationslager erfolgte aufgrund der Zugehörigkeit zu einer politischen, ethnischen, sozialen oder religiösen Gruppe. Dazu zählten zum Beispiel polnische Intellektuelle, Juden, Sinti und Roma, Homosexuelle oder Zeugen Jehovas. Auch der Verdacht auf Widerstand oder Sabotage konnte ausreichen.

Die Inhaftierten mussten in Steinbrüchen oder Rüstungsfabriken arbeiten. Deutsche Unternehmen wie zum Beispiel Siemens, Krupp, die IG Farben, die Reichswerke Hermann Göring oder die Deutschen Waffen- und Munitionsfabriken beuteten die Arbeitskraft der Häftlinge aus, die sie von der SS gemietet hatten.

Ein tragischer Moment in der Geschichte der Konzentrationslager war ihre Evakuierung vor anrückenden alliierten Truppen. Dabei kamen während so genannter Todesmärsche im Winter 1944/1945 Tausende entkräftete Häftlinge ums Leben.

Obozy koncentracyjne

21

Szczególną rolę w rozbudowanym systemie nazistowskich obozów odgrywały obozy koncentracyjne, liczące przeszło tysiąc podobozów. Do największych obozów należały Auschwitz-Birkenau, Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau, Groß-Rosen, Kraków-Płaszów, Majdanek, Mauthausen-Gusen, Neuengamme, Ravensbrück, Sachsenhausen i Stutthof. Były to fabryki śmierci, a zarazem najważniejszy instrument terroru wymierzony we wszelkich wrogów i „bezwartościowe” życie. Wyczerpująca praca, niedożywienie, choroby, egzekucje oraz maltretowanie prowadziły do bardzo wysokiej śmiertelności. Niezdolnych do pracy więźniów selekcjonowano i mordowano.

Przyczyną wywiezienia do obozu koncentracyjnego była przynależność do określonej grupy politycznej, etnicznej, społecznej lub religijnej (np. polskich intelektualistów, Żydów, Romów, homoseksualistów czy świadków Jehowy). Wystarczające mogło się okazać także samo podejrzenie o związki z ruchem oporu lub sabotaż.

Osadzeni musieli pracować w kamieniołomach lub fabrykach zbrojeniowych. Niemieckie przedsiębiorstwa wyzyskiwały siłę roboczą więźniów wynajętych od SS. Tak było w przypadku firm Siemens, Krupp, IG Farben, Reichswerke Hermann Göring czy koncernu Deutsche Waffen- und Munitionsfabriken.

Tragicznym momentem w historii obozów koncentracyjnych była ich ewakuacja przed zbliżającymi się wojskami alianckimi. Zimą 1944/1945 r. podczas tzw. marszów śmierci zginęły tysiące wyczerpanych więźniów.

Weibliche KZ-Häftlinge arbeiten in der Kiesgrube des KZ Auschwitz-Birkenau, 1942-1943 (IPN)

Więżniarki obozu koncentracyjnego podczas pracy w kopalni żwiru w KL Auschwitz-Birkenau, 1942-1943 r. (IPN)

Weibliche KZ-Häftlinge bei Erdarbeiten im KZ Auschwitz-Birkenau, 1942-1943 (IPN)

Więżniarki obozu koncentracyjnego przy pracach ziemnych w KL Auschwitz-Birkenau, 1942-1943 r. (IPN)

August Kowalczyk als Häftling Nr. 6804 des KZ Auschwitz-Birkenau, um 1940 (PMA-B)

August Kowalczyk jako więzień nr 6804 KL Auschwitz-Birkenau, ok. 1940 r. (PMA-B)

Eine Roma im KZ Auschwitz-Birkenau, Name unbekannt (PMA-B)

Nieznana z nazwiska romska więźniarka KL Auschwitz-Birkenau (PMA-B)

Witold Pilecki als Häftling Nr. 4859 des KZ Auschwitz-Birkenau, 1940 (PMA-B)

Witold Pilecki jako więzień nr 4859 KL Auschwitz-Birkenau, 1940 r. (PMA-B)

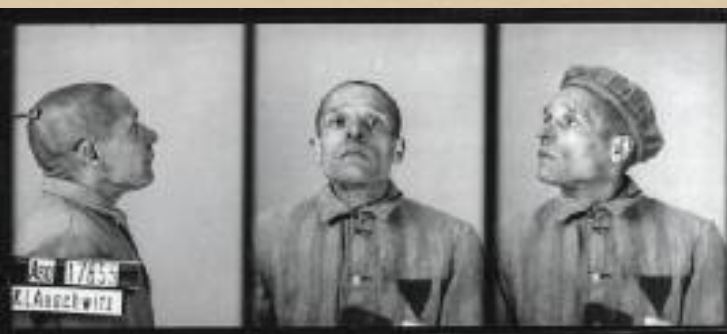
Czesława Kwoka (geb. 1928), Häftling Nr. 26947 des KZ Auschwitz-Birkenau, 1942 (PMA-B)

Czesława Kwoka (ur. 1928), więźniarka nr 26947 KL Auschwitz-Birkenau, 1942 r. (PMA-B)

Wacław Bobrowski, minderjähriger Häftling Nr. 62766 des KZ Auschwitz-Birkenau, 1942 (PMA-B)

Wacław Bobrowski, więzień nr 62766 KL Auschwitz-Birkenau, 1942 r. (PMA-B)

Franciszek Burjański, Häftling des KZ Auschwitz-Birkenau, 1942 (PMA-B)

Franciszek Burjański, więzień KL Auschwitz-Birkenau, 1942 r. (PMA-B)

Häftlinge bei der Arbeit im KZ Auschwitz-Birkenau, 1942-1943 (IPN)

Więźniowie przy pracy w KL Auschwitz-Birkenau, 1942-1943 r. (IPN)

Befreite Kinder im KZ Auschwitz-Birkenau, 1945 (PMA-B)

Dzieci wyzwolone w KL Auschwitz-Birkenau, 1945 r. (PMA-B)

Ein KZ-Häftling, der bei der Flucht aus dem Todesmarsch erschossen wurde. Vermutlich in Kralupy an der Moldau, Tschechien, April 1945 (AMGR)

Więzień obozu koncentracyjnego zastrzelony podczas ucieczki z marszu śmierci. Prawdopodobnie Kralupy nad Wełtawą, Czechy, kwiecień 1945 r. (AMGR)

Häftlinge beim Barackenbau auf dem Gelände des KZ Groß-Rosen, 1941 (AMGR)

Więźniowie przy budowie baraku na terenie KL Groß-Rosen, 1941 r. (AMGR)

Häftlinge des KZ Mauthausen bei der Arbeit, Datum unbekannt (AAN)

Więźniowie KL Mauthausen przy pracy, b.d. (AAN)

Selbstporträt von Stanisław Walczak, gezeichnet im KZ Mauthausen–Gusen mit der Widmung „Meiner Mutter“, August 1944 (AFPNP)

Autoportret więźnia Stanisława Walczaka wykonany w KL Mauthausen–Gusen, sierpień 1944 r. (AFPNP)

Granit-Steinbruch in der Nähe des KZ Groß-Rosen, Datum unbekannt (AMGR)

Wyrobisko granitu przy KL Groß-Rosen, b.d. (AMGR)

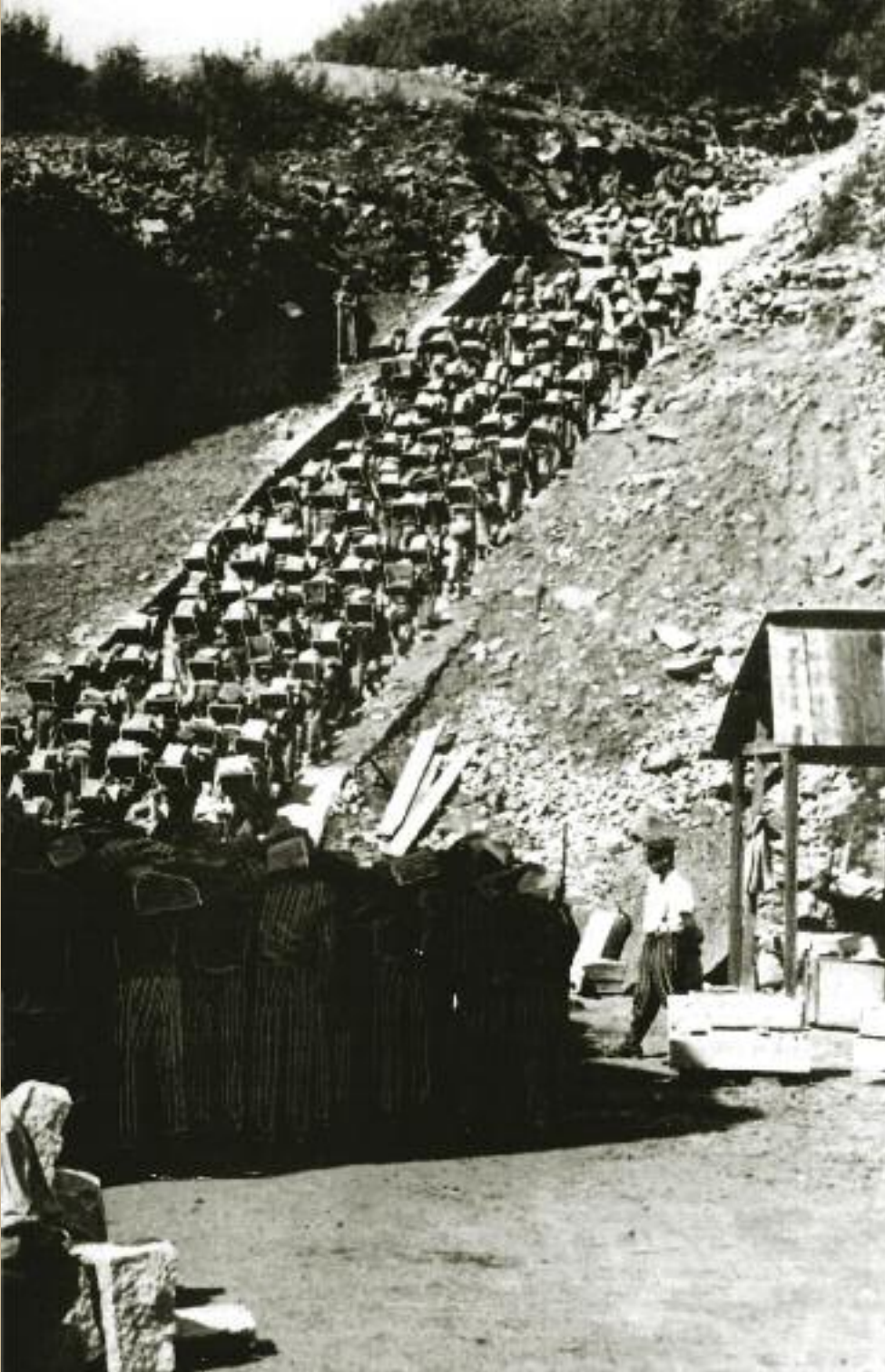
Häftlingsleichen im Steinbruch des KZ Groß-Rosen, Datum unbekannt (AMGR)

Zwłoki więźniów w kamieniołomach KL Groß-Rosen, b.d. (AMGR)

Verhaltensmaßregeln der Kommandantur des KZ Groß-Rosen für die Bewacher des Außenlagers Dyhernfurth, Dezember 1943 (AMGR)

Dyrektywa postępowania komendantury KL Groß-Rosen dla wartowników AL Dyhernfurth, grudzień 1943 r.: kapral jednostki wartowników zobowiązuje się do przestrzegania zakazu prywatnych kontaktów z więźniami obozu koncentracyjnego, dokonywania samowolnych zabójstw oraz zachowania dyskrecji w sprawie zachodzących zdarzeń. (AMGR)

*Sterbeurkunde von Stefan Nawrot,
gestorben am 24.08.1942
an „Durchfall und Kreislaufschwäche“
im KZ Groß-Rosen (AMGR)*

*Akt zgonu Stefana Nawrota,
zmarłego 24.08.1942 r. wskutek
„biegunki i niewydolności układu krążenia”
w KL Groß-Rosen (AMGR)*

*Häftlinge eines Strafkommandos des KZ Mauthausen
schleppen Felsblöcke aus dem Steinbruch „Wiener
Graben“ die „Todestreppe“ hinauf, Datum unbekannt
(Privatsammlung)*

*Więźniowie komanda karnego KL Mauthausen niosący
głazy po Schodach Śmierci w kamieniołomach
„Wiener Graben”, b.d. (zbiory prywatne)*

[illegible]

Personalkarte von Stanisław Dobosiewicz, Häftling im KZ Gusen, einem Nebenlager von Mauthausen. Der Stempel „Hollerith-erfasst“ bedeutet, dass die Häftlingsdaten in der von IBM entwickelten zentralen Hollerith-Kartei aller Konzentrationslager maschinell registriert wurden. (PMA-B)

Karta osobowa Stanisława Dobosiewicza, więźnia KL Gusen, podobozu Mauthausen. Pieczętka „Hollerith-erfasst” oznacza, że dane więźnia zostały maszynowo zarejestrowane w centralnej kartotece wszystkich obozów koncentracyjnych „Hollerith”, opracowanej przez IBM. (PMA-B)

[illegible][illegible]

Brief von Stanisław Zalewski, Häftling im KZ Mauthausen–Gusen,
an seine Mutter, 1944 (AFPNP)

List Stanisława Zalewskiego, więźnia KL Mauthausen–Gusen, do matki, 1944 r. (AFPNP)

Häftlinge des KZ Mauthausen bei der Arbeit im Steinbruch, Datum unbekannt (PMA-B)
Więźniowie KL Mauthausen przy pracy w kamieniołomach, b.d. (PMA-B)

Zum Tode verurteilte Häftlinge des KZ Mauthausen, Datum unbekannt (A ZG ZKRPIBWP)
Skazani na śmierć w KL Mauthausen, b.d. (A ZG ZKRPIBWP)

Häftlinge des KZ Dachau in einer Schusterwerkstatt, Datum unbekannt (IPN)
Więźniowie KL Dachau w warsztacie szewskim, b.d. (IPN)

Häftlinge, die bei der Flucht aus dem KZ Mauthausen getötet wurden, Datum unbekannt (A ZG ZKRPIBWP)
Więźniowie zabici podczas ucieczki z KL Mauthausen, b.d. (A ZG ZKRPIBWP)

*Polnische KZ-Häftlinge bei Enttrümmerungsarbeiten,
Datum unbekannt (IPN)*

*Polscy więźniowie obozu koncentracyjnego podczas usuwania ruin,
b.d.m. (IPN)*

[illegible]

*Zugangsliste des KZ Mittelbau-Dora, Februar 1945:
Polnische, russische und andere Häftlinge werden
aus dem KZ Groß-Rosen kurz vor dessen Befreiung
abtransportiert. (AMGR)*

Lista transportowa do KL Mittelbau-Dora, luty 1945 r.: nazwiska polskich, rosyjskich i innych więźniów przetransportowanych z KL Groß-Rosen na kilka dni przed jego wyzwoleniem (AMGR)

Arbeitskommando Dove-Elbe des KZ Neuengamme bei Hamburg, 1941/1942 (IPN)
Komando Dove-Elbe w pobliżu KL Neuengamme k. Hamburg, 1941/1942 r. (IPN)

31

Provisorischer Ausweis von Alicia Goździkowska (Lagernummer 44186). Sie wurde einen Tag vor der Befreiung am 14.04.1945 im KZ Bergen-Belsen geboren. (AFPNP)

Tymczasowy dowód tożsamości Alicji Goździkowskiej (nr obozowy 44186),
ur. 14.04.1945 r. w KL Bergen-Belsen dzień przed wyzwoleniem obozu (AFPNP)

Provisorischer Ausweis von Jadwiga Goździkowska, ausgestellt vom Verband ehemaliger KZ-Häftlinge. Jadwiga Goździkowska ist die Mutter von Alicja. Sie wurde während des Warschauer Aufstandes im August 1944 ins KZ Ravensbrück deportiert und kam als Schwangere ins KZ Bergen-Belsen, Oktober 1945 (AFPNP)

Tymczasowy dowód tożsamości Jadwigi Goździkowskiej, wystawiony w październiku 1945 r. przez Związek Byłych Więźniów Obozów Koncentracyjnych. Jadwiga Goździkowska, matka Alicji, została deportowana do KL Ravensbrück podczas Powstania Warszawskiego w sierpniu 1944 r. i w ciąży trafiła do KL Bergen-Belsen. (AFPNP)

32 Vernichtung der Juden

Die polnischen Juden wurden systematisch beraubt und mussten vor ihrer Vernichtung Sklavenarbeit für die Deutschen leisten.

Seit 1940 errichteten die Besatzer gesonderte Zwangsarbeitslager sowie Fabriken und Werkstätten in den jüdischen Ghettos. Juden aus Polen und anderen Ländern wurden gezwungen, unter unmenschlichen Bedingungen zu arbeiten, sie waren ständig hungrig und vom Abtransport in die Vernichtungslager bedroht. Allein im Ghetto Łódź/Litzmannstadt produzierten rund 70 000 jüdische Zwangsarbeiter Uniformen, Stiefel und Waffenteile. Sie arbeiteten für die Wehrmacht und die Organisation Todt, aber auch für Privatfirmen wie Telefunken oder Neckermann.

Mit der „Aktion Reinhardt“ begann ab 1942 die totale Ausbeutung und planmäßige Ermordung der Juden im Generalgouvernement und im Bezirk Białystok. Die Ghettos und Zwangsarbeitslager wurden nach und nach aufgelöst, ihre Insassen nach Auschwitz-Birkenau, Majdanek und in die neu errichteten Vernichtungslager Chełmno/Kulmhof, Treblinka, Bełżec und Sobibór deportiert.

Rund drei Millionen der im Holocaust ermordeten Juden waren polnische Staatsbürger. Davon starben mehr als 1,8 Millionen in Vernichtungslagern und mehr als 500 000 in Ghettos und Zwangsarbeitslagern, weit über 200 000 wurden von den Einsatzgruppen erschossen.

Zagłada Żydów

Polscy Żydzi byli systematycznie okradani, a przed eksterminacją zmuszani do pracy na rzecz Niemców.

Od 1940 r. okupanci tworzyli dla Żydów osobne obozy pracy przymusowej, a także fabryki i warsztaty w gettach. Żydzi z Polski i innych krajów musieli pracować w nieludzkich warunkach, byli stale głodni i zagrożeni wywózką do obozu zagłady. W samym tylko getcie łódzkim 70 tys. żydowskich robotników przymusowych produkowało mundury, buty i części do broni. Pracowali nie tylko dla Wehrmachtu i Organizacji Todta, lecz także dla firm prywatnych, takich jak Telefunken czy Neckermann.

Wraz z „Akcją Reinhardt” rozpoczął się w 1942 r. totalny wyzysk i planowe mordowanie Żydów w Generalnym Gubernatorstwie i okręgu białostockim. Getta i obozy pracy przymusowej były stopniowo likwidowane, a osoby w nich przetrzymywane deportowano do Auschwitz-Birkenau, na Majdanek oraz do nowo powstałych obozów zagłady w Chełmnie nad Nerem, Treblince, Bełżcu i Sobiborze.

Okolo trzech milionów Żydów zamordowanych w trakcie Holocaustu było obywatelami polskimi. 1,8 miliona zmarło w obozach zagłady, a ponad 500 tys. w gettach i obozach pracy przymusowej. Liczba rozstrzelanych przez grupy operacyjne policji bezpieczeństwa przekroczyła 200 tysięcy.

*Bekanntmachung des Judenrates in Zamość / Zamosc vom April 1940
über die Gründung einer jüdischen Arbeiterkompanie (MZwZ)*

*Ogłoszenie Rady Żydowskiej w Zamościu z kwietnia 1940 r.
o utworzeniu żydowskiej kompanii pracy (MZwZ)*

*Eine Gruppe von Juden bei Entrümmerungsarbeiten,
Warschau, 1939 (Bundesarchiv Koblenz)*

*Grupa Żydów przy odgruzowywaniu ulic, Warszawa,
1939 r. (Bundesarchiv Koblenz)*

Gerberei im Warschauer Ghetto, 1942 (ŽIH)

Warsztat garbarski w getcie w Warszawie, 1942 r. (ŽIH)

Juden leisten Sklavenarbeit in der Nähe von Tarnogród im Gebiet von Zamość / Zamosc, Datum unbekannt (ŽIH)

Praca niewolnicza Żydów w okolicach Tarnogrodu na Zamojszczyźnie, b.d. (ŽIH)

Olek Perelmutter im August 1940. Der Junge wurde im Vernichtungslager Treblinka ermordet. Das auf der Rückseite mit „Meinem lieben Papa, Oles. Żyrardów, 4. August“ beschriftete Foto erhielt sein Vater, der Kriegsgefangener im Stalag II B in Czarne / Hammerstein, Pommern war. (ŽIH)

Zdjęcie Olesia Perelmuttera wysłane do ojca do Stalagu II B w Czarnem na Pomorzu, sierpień 1940 r. Chłopiec został zamordowany w obozie zagłady w Treblince. (ŽIH)

Sinti und Roma im Zwangsarbeiterlager, Bežec, 1940 (IPN)

Grupa Romów i Sinti w obozie pracy przymusowej, Beżec, 1940 r. (IPN)

Jüdinnen errichten eine Gärtnerei auf dem Friedhofsgelände, Ostrów Wielkopolski / Ostrowo, 1940/1941 (ŻIH)

Żydówki urządzające gospodarstwo ogrodnicze na cmentarzu, Ostrów Wielkopolski, 1940/1941 r. (ŻIH)

Juden bei der Schneerräumung, Ort und Datum unbekannt (IPN)

Praca przymusowa Żydów przy odśnieżaniu miasta, b.d.m. (IPN)

Bekanntmachung	Obwieszczenie
Die Juden der Ghetto in Częstochowa sind verpflichtet, sich am 1. Juni 1942 zum Zwecke der Registrierung im Arbeitsamt zu melden. Die Nichterregung wird mit der Liquidierung des Ghettos im Oktober 1942 verbunden sein. Die Anzahl der dort lebenden Juden ermittelt werden. (ŻIH)	Obwieszczenie wzywające Żydów do stawienia się w Urzędzie Pracy, Częstochowa, czerwiec 1942 r. Rejestracja Żydów miała służyć oszacowaniu ich liczby na krótko przed likwidacją getta w październiku 1942 r. (ŻIH)

Bekanntmachung zur Registrierung von Juden durch das Arbeitsamt, Juni 1942. Damit sollte vor der Liquidierung des Ghettos in Częstochowa / Tschenstochau im Oktober 1942 die Anzahl der dort lebenden Juden ermittelt werden. (ŻIH)

Obwieszczenie wzywające Żydów do stawienia się w Urzędzie Pracy, Częstochowa, czerwiec 1942 r. Rejestracja Żydów miała służyć oszacowaniu ich liczby na krótko przed likwidacją getta w październiku 1942 r. (ŻIH)

36 Polen-Jugendverwahrlager

Jugendverwahrlager waren Konzentrationslager für Kinder und Jugendliche. Am 1. Dezember 1942 entstand in Łódź/Litzmannstadt ein Jugendverwahrlager für etwa 2 000 polnische Minderjährige. Es unterstand der deutschen Sicherheitspolizei, das Lagerpersonal setzte sich aus Angehörigen der SS zusammen.

Minderjährige, die als kriminell, unerziehbar oder widerständig galten, sowie elternlose Kinder wurden dort eingewiesen. Im Lager befanden sich auch viele Kinder von inhaftierten oder zur Zwangsarbeit verschleppten Eltern. Zunächst sperrte die Sicherheitspolizei Jugendliche im Alter zwischen 12 und 16 Jahren ein. Am 1. Januar 1943 wurde die Altersgrenze auf 8 Jahre herabgesetzt und kurz darauf eine Abteilung für Zweijährige eingerichtet.

Ziel war es, arbeitsfähige Kinder heranzuziehen, um sie später in der Landwirtschaft und im Handwerk nutzbringend einzusetzen.

Alle über Achtjährigen mussten 10 bis 12 Stunden täglich arbeiten. Die Kinder waren schweren Misshandlungen durch das Aufsichtspersonal ausgesetzt.

Zwei- bis Achtjährige, die als „eindeutschungsfähig“ eingestuft worden waren, verschleppte man zur Arbeit oder zur Adoption nach Deutschland. Jugendliche im Alter von 16 Jahren wurden in gewöhnliche Konzentrationslager eingewiesen.

Mindestens 500 Kinder und Jugendliche kamen in Łódź/Litzmannstadt ums Leben. Wegen der hohen Sterblichkeit wurde es auch „Klein-Auschwitz“ genannt.

Obozy karne dla dzieci i młodzieży polskiej

Obozy karne dla młodzieży były specjalnymi obozami koncentracyjnymi dla dzieci i młodzieży. Dnia 1 grudnia 1942 r. powstał w Łodzi obóz karne dla ok. 2 tys. nieletnich. Podlegał on niemieckiej policji bezpieczeństwa, a jego personel składał się z członków SS.

Do obozu trafiały dzieci uznane za kryminalistów, trudne wychowawczo, oporne oraz pozbawione rodziców. Znajdowało się w nim także wiele dzieci osób aresztowanych albo wywiezionych na roboty przymusowe. Początkowo policja bezpieczeństwa kierowała do obozu młodzież w wieku od 12 do 16 lat. Dnia 1 stycznia 1943 r. granicę wieku więźniów obniżono do 8 lat, a wkrótce potem utworzono oddział dla dwuletnich dzieci.

Zdolne do pracy dzieci miały zostać tak wykształcone, by można je było później z korzyścią zatrudnić w rolnictwie i rzemiośle.

Wszystkie dzieci powyżej 8. roku życia musiały pracować od 10 do 12 godzin dziennie. Dzieci były narażone na maltretowanie przez personel obozowy.

Dzieci od 2. do 8. roku życia, które zostały zaklasyfikowane jako „nadające się do germanizacji”, wywożono do Niemiec, gdzie trafiały do adopcji. Młodzież w wieku 16 lat wysyłano do zwykłych obozów koncentracyjnych.

W łódzkim obozie zginęło co najmniej 500 dzieci i młodzieży. Z powodu dużej śmiertelności obóz nazywano „małym Auschwitz”.

Appell in der Mädchenabteilung des Polen-Jugendverwahrlagers in Łódź / Litzmannstadt, vor der Tür steht eine „Erzieherin“, Datum unbekannt (MTNwŁ)

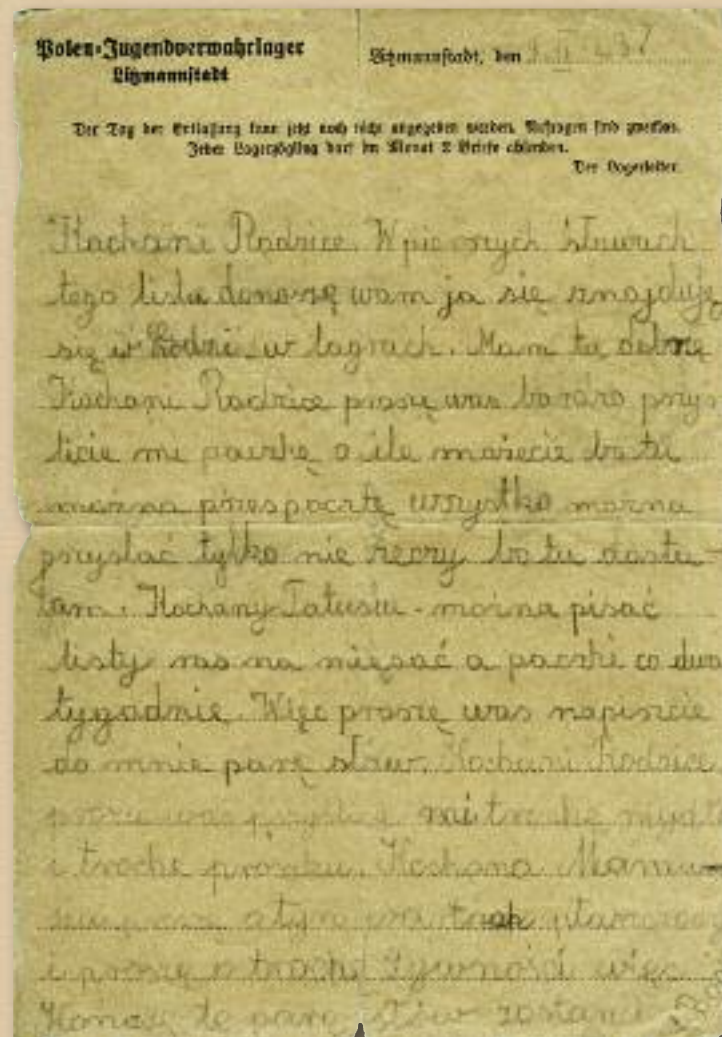
Obóz karny policji bezpieczeństwa dla dzieci i młodzieży polskiej w Łodzi – apel na oddziale dziewczęcym. W drzwiach ich „wychowawczynie“, b.d. (MTNwŁ)

Brief von Urszula Kaczmarek aus dem Polen-Jugendverwahrlager an ihre Eltern in Posen, Februar 1943 (Brief enthält orthografische Fehler) (MTNwŁ)

„Liebe Eltern! Am Anfang dieses Briefes möchte ich Euch benachrichtigen, dass ich mich in Łódź in einem Lager befinde. Ich habe es hier gut. Liebe Eltern, ich bitte Euch sehr, schickt mir ein Paket, wenn Ihr könnt. Hierher kann man alles schicken, nur die Sachen nicht, die habe ich hier bekommen. Lieber Papa! Man kann Briefe schreiben, einmal im Monat, und die Pakete alle zwei Wochen. Schreibt mir bitte ein paar Worte. Liebe Eltern, schickt mir bitte ein bisschen Seife und Waschpulver. Liebe Mama! Bitte um diese Kittelschürze und ein wenig Essen. So schließe ich, bleibt mit Gott!“

Die 13-jährige Urszula Kaczmarek starb, im Mai 1943 im Polen-Jugendverwahrlager.

List Urszuli Kaczmarek z obozu karnego policji bezpieczeństwa dla dzieci i młodzieży polskiej w Łodzi do rodziców zamieszkałych w Poznaniu, luty 1943 r. (MTNwŁ)
13-letnia Urszula Kaczmarek zmarła w obozie w maju 1943 roku

*SS-Sturmbannführer Karl Ehrlich, Kommandant des
Polen-Jugendverwahrlagers in Łódź / Litzmannstadt,
inspiziert die gerade eingetroffenen Kinder,
Datum unbekannt (MTNwł)*

*Komendant obozu karnego policji bezpieczeństwa dla
dzieci i młodzieży polskiej w Łodzi, Sturmbannführer SS
Karl Ehrlich, dokonuje przeglądu nowo przybyłych
dzieci, b.d. (MTNwł)*

*Ein Transport mit Kindern kommt
im Polen-Jugendverwahrlager
in Łódź / Litzmannstadt an,
Datum unbekannt (MTNwł)*

*Transport małych więźniów przybywa
do obozu karnego policji bezpieczeństwa
dla dzieci i młodzieży polskiej w Łodzi,
b.d. (MTNwł)*

*Minderjährige Häftlinge des Polen-Jugendverwahrlagers
in Łódź / Litzmannstadt beim Straßenbau,
nach Dezember 1942 (MTNwł)*

*Nieletni więźniowie obozu karnego policji bezpieczeństwa
dla dzieci i młodzieży polskiej w Łodzi przy budowie drogi,
po grudniu 1942 r. (MTNwł)*

*Jugendliche Häftlinge des Polen-Jugendverwahrlagers
in Łódź / Litzmannstadt in einer Werkstatt,
nach Dezember 1942 (MTNwł)*

*Nieletni więźniowie obozu karnego policji bezpieczeństwa
dla dzieci i młodzieży polskiej w Łodzi w warsztacie,
po grudniu 1942 r. (MTNwł)*

40 Straflager und Zuchthäuser

Mehrere Hunderttausend Polen wurden in Straflagern und Zuchthäusern als Sklavenarbeiter ausgebeutet und getötet.

Zur Disziplinierung von deportierten Zwangsarbeitern dienten die Arbeitserziehungslager. Im Dritten Reich gab es etwa 200 dieser Straflager der Gestapo. Die Begründungen für eine Einweisung waren vielfältig: Fluchtversuch, Beleidigung eines Deutschen, freches Verhalten, Nichttragen des „P“-Abzeichens sowie weitere als strafbar erachtete Handlungen. Die Lebens- und Arbeitsbedingungen ähnelten denen in Konzentrationslagern. Arbeitserziehungslager entstanden vielfach in unmittelbarer Nähe zu Firmen und Rüstungsbetrieben. Die Insassen wurden von der Gestapo gegen eine tägliche Gebühr an die Unternehmen vermietet.

Im besetzten Polen galt das NS-Strafrecht. Angewendet wurde es durch Sondergerichte, die mutmaßliche polnische Straftäter mit äußerster Härte verurteilten. Die Verhängung der Todesstrafe war an der Tagesordnung. Bei leichteren Vergehen drohte Freiheitsentzug. Dieser wurde mit mörderischem Arbeitszwang in speziell errichteten Straflagern verbunden.

Polnische Straftäter wurden in Zuchthäusern – Strafanstalten mit verschärften Haftbedingungen eingesperrt. Wesentlicher Bestandteil der Zuchthausstrafe war der Zwang zu harter körperlicher Arbeit in Steinbrüchen, bei Ausschachtungsarbeiten, in der Industrie oder beim Torfstechen, die häufig zur Erschöpfung und zum Tod führten.

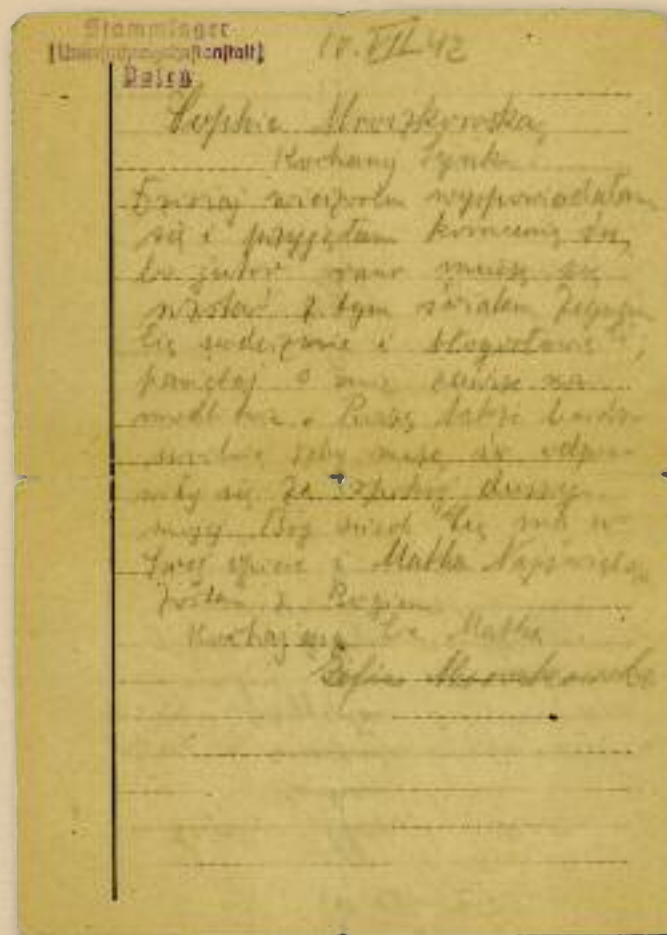
Obozy karne i ciężkie więzienia

Kilkaset tysięcy Polaków zostało zmuszonych do pracy niewolniczej w obozach karnych i ciężkich więzieniach, a następnie zamordowanych.

Dyscyplinowaniu deportowanych robotników przymusowych służyły obozy pracy wychowawczej (AEL). W Trzeciej Rzeszy istniało około 200 tego rodzaju karnych obozów gestapo. Powody umieszczenia w nim były różnorakie: próba ucieczki, obraza Niemca, bezczelne zachowanie, odmowa noszenia znaku „P”, a także inne działania uznane za podlegające karze. Warunki życia i pracy przypominały te, jakie panowały w obozach koncentracyjnych. Obozy pracy wychowawczej powstawały częstokroć tuż przy firmach i zakładach zbrojeniowych, a gestapo udostępniało im osadzonych za opłatą.

W okupowanej Polsce obowiązywało nazistowskie prawo karne. Stosowały je sądy specjalne, wydając niezwykle surowe wyroki w sprawach przeciwko domniemanym polskim sprawcom. Na porządku dziennym było orzekanie kary śmierci. Przy lżejszych wykroczeniach groziła kara pozbawienia wolności, połączona z przymusem wykonywania morderczej pracy w specjalnie do tego celu stworzonych obozach karnych.

Polscy sprawcy byli umieszczani w ciężkich więzieniach – zakładach karnych o zaostrzonym rygorze. Istotną część odbywanej tam kary stanowił przymus ciężkiej pracy fizycznej w kamieniołomach, w przemyśle przy robotach ziemnych albo kopaniu torfu, która często prowadziła do wycieńczenia i śmierci.

Ein Brief von Zofia Mroczkowska, geschrieben im Posener Gefängnis, am 12.07.1942, einen Tag vor ihrer Hinrichtung: „Mein lieber Sohn! Heute Abend habe ich gebeichtet und die Heilige Kommunion empfangen, weil ich morgen früh Abschied von dieser Welt nehmen muss. Ich sage Dir herzlich, lebe wohl, und segne Dich. Denke immer an mich beim Gebet. Ich bitte auch inständig, dass eine Messe für die Ruhe meiner Seele abgehalten wird. Gott segne Dich und die Heilige Mutter. Bleibe mit Gott. Deine Dich liebende Mutter Zofia Mroczkowska.“ (AFPNP)

List napisany przez Zofię Mroczkowską w więzieniu w Poznaniu 12.07.1942 r. na dzień przed wykonaniem wyroku śmierci (AFPNP)

Karteikarte der Gestapo in Ciechanów / Zichenau (nördlich von Warschau), 1942 (IPN)

Karta z kartoteki osobowej gestapo w Ciechanowie:
Wacław Nowak uciekł w październiku 1942 r. z obozu pracy wychowawczej w Makowie Mazowieckim. (IPN)

Häftlinge im Baudienst–Straflager, Krakau, 1942–1944 (IPN)

Więźniowie w obozie karnym Służby Budowlanej, Kraków, 1942–1944 r. (IPN)

*Eine öffentliche Hinrichtung in Krakau,
1942 (Privatsammlung)*

*Publiczna egzekucja w Krakowie, 1942 r.
(zbiory prywatne)*

*Häftlinge arbeiten auf einem
von der Gestapo
beschlagnahmten Grundstück,
Bydgoszcz / Bromberg, August 1942 (IPN)*

*Więźniowie przy pracy na posesji zajętej
przez gestapo, Bydgoszcz,
sierpień 1942 r. (IPN)*

Baudienst-Straflager in Krakau, 1942–1944 (IPN)

Obóz karny Służby Budowlanej, Kraków, 1942–1944 r. (IPN)

Einsatz polnischer
Zwangsarbeiter
Zatrudnienie polskich
robotników przymusowych

Mehr als 2,8 Millionen polnische Zwangsarbeiter wurden während des gesamten Krieges in das Deutsche Reich deportiert. 60 Prozent wurden in der Landwirtschaft eingesetzt, 40 Prozent in der Industrie, im Bergbau, in Handwerksbetrieben, bei der Reichsbahn, im Baudienst, bei der Organisation Todt, in Gemeinden, Kirchen und privaten Haushalten. Die Arbeitsbedingungen wie auch Unterbringung, Verpflegung und hygienische Verhältnisse waren menschenverachtend.

Polnische Zivilarbeiter hatten mehr Freiraum als KZ-Häftlinge oder Kriegsgefangene. Sie wurden jedoch durch einen rassistisch-bürokratischen Kontrollapparat aus Arbeitsamt, Werkschutz und Gestapo streng überwacht. Die tägliche Arbeitszeit betrug zunächst zehn, ab 1944 zwölf Stunden. Von dem geringen Lohn wurden die Kosten für Verpflegung, Unterkunft, Sozial- und Krankenversicherung, Lohnsteuer sowie eine speziell für die polnischen Zwangsarbeiter eingeführte Sondersteuer in Höhe von 15 Prozent abgezogen.

Die „Polenerlasse“ vom 8. März 1940, die Heinrich Himmler in seiner Funktion als Reichskommissar zur Festigung deutschen Volkstums verfügt hatte, schufen ein diskriminierendes Sonderrecht. Alle Polen mussten ein Abzeichen mit dem Buchstaben „P“ tragen. Außerdem durften sie sich nur mit einer Sondergenehmigung frei bewegen oder öffentliche Verkehrsmittel benutzen. Der Kontakt zur deutschen Bevölkerung, zu anderen Zwangsarbeitern oder auch zur eigenen Familie sollte unterbunden werden. Diese soziale Isolierung diente einer effizienteren Kontrolle der Zwangsarbeiter. Bei Verstößen gegen die auferlegten Regeln drohten empfindliche Geld- und Zuchthausstrafen, die Einweisung in ein Arbeitserziehungslager oder Konzentrationslager. Sexuelle Beziehungen zu deutschen Frauen hatten für polnische Männer die Todesstrafe zur Folge.

Podczas wojny do Trzeciej Rzeszy zostało wywiezionych ponad 2,8 miliona robotników przymusowych z Polski. 60% z nich zatrudniono w rolnictwie, 40% w przemyśle, górnictwie, w zakładach rzemieślniczych, na kolei, w Służbie Budowlanej, w Organizacji Todt, w gminach, kościołach i prywatnych gospodarstwach. Warunki życia, zakwaterowanie, wyżywienie i stan higieny urągały ludzkiej godności.

Polscy robotnicy cywilni mieli więcej swobody niż więźniowie obozów koncentracyjnych lub jeńcy wojenni. Byli oni jednak poddani ścisłemu nadzorowi rasistowsko-biurokratycznego aparatu kontroli z Urzędu Pracy, straży zakładowej i gestapo. Czas pracy wynosił początkowo 10, a od 1944 r. 12 godzin dziennie. Z i tak niewielkich zarobków robotników potrącano koszty wyżywienia, zakwaterowania, ubezpieczenia społecznego i zdrowotnego, podatek dochodowy oraz wprowadzony specjalnie dla Polaków podatek nadzwyczajny w wysokości 15% dochodów.

Rozporządzenia dotyczące Polski z 8 marca 1940 r., wydane przez komisarza Rzeszy ds. umacniania niemczyzny Heinricha Himmlera, wprowadzały dyskryminujące prawo szczególne. Wszyscy Polacy musieli nosić odznakę z literą „P”. Poza tym potrzebowali specjalnego zezwolenia, by móc się swobodnie przemieszczać lub korzystać z komunikacji publicznej. Utrudniano im kontakt z ludnością niemiecką, innymi robotnikami przymusowymi, a także z własną rodziną. Ta izolacja społeczna służyła bardziej efektywnej kontroli. Za naruszenie nałożonych reguł groziły dotkliwe kary pieniężne i kary ciężkiego więzienia, obóz pracy wychowawczej lub obóz koncentracyjny. Kontakty seksualne z Niemkami skutkowały dla Polaków karą śmierci.

Polnische Zwangsarbeiter schuften für die Reichswerke Hermann Göring (Reichswerke AG für Erzbergbau und Eisenhütten) in Salzgitter, Datum unbekannt (ADM)

Polscy robotnicy przymusowi firmy Reichswerke Hermann Göring (Reichswerke AG für Erzbergbau und Eisenhütten) w Salzgitter, b.d. (ADM)

*Ausweis von Eugeniusz Piątkowski, von Mai 1942 bis April 1945
Zwangsarbeiter der Firma National-Krupp-Registrierkassen NCR
in Berlin-Neukölln (AFPNP)*

*Dokument tożsamości Eugeniusza Piątkowskiego, robotnika przymusowego
firmy National-Krupp-Registrierkassen NCR w Berlinie-Neukölln,
zatrudnionego w okresie od maja 1942 r. do kwietnia 1945 r. (AFPNP)*

Rudolf Gołębowski (rechts) während der Arbeit in den Eisen- und Stahlwerken Linz, beschäftigt dort zwischen Februar 1944 und April 1945 (AFPNP)

Rudolf Gołębowski (pierwszy z prawej) podczas pracy w Eisen- und Stahlwerke Linz, między lutym 1944 r. a kwietniem 1945 r. (AFPNP)

Polnische Zwangsarbeiter beim Kanalbau in Wedtlenstedt, 1941 (AFPNP)

Robotnicy polscy przy budowie kanału w Wedtlenstedt, 1941 r. (AFPNP)

Arbeit im Steinbruch, Kielcyn / Költchen in Schlesien, Juni 1941 (AFPNP)

Praca w kamieniołomie, Kielcyn, czerwiec 1941 r. (AFPNP)

Barackenlager für Zwangsarbeiter in Walsum bei Duisburg, Datum unbekannt (AFPNP)

Baraki robotników przymusowych w Walsum pod Duisburgiem, b.d. (AFPNP)

Polnische Zwangsarbeiter bei Straßenarbeiten in Wien, 1944 (AFPNP)

Polscy robotnicy przymusowi podczas prac remontowych na ulicy Wiednia w 1944 r. (AFPNP)

Tadeusz Brzeski bei der Arbeit, Hamburg-Billstedt, Juli 1943 (AFPNP)

Tadeusz Brzeski przy pracy, Hamburg-Billstedt, lipiec 1943 r. (AFPNP)

Werkausweis von Antoni Polarskiński, eingesetzt in den Märkischen Stahlformwerken in Eberswalde, 1942 (AFPNP)

Przepustka Antoniego Polarskiego, zatrudnionego w stalowni w Eberswalde, 1942 r. (AFPNP)

Polnische Zwangsarbeiter, darunter Henryk Ptasinski, im Thüringer Wald, 1942/1943 (AFPNP)

Polscy robotnicy podczas pracy w Lesie Turyńskim, wśród nich Henryk Ptasinski, 1942/1943 r. (AFPNP)

Torfstechen im Distrikt Warschau, deutsches Propagandafoto, Datum unbekannt (ADM)

Wybieranie torfu w dystrykcie warszawskim, niemieckie zdjęcie propagandowe, b.d. (ADM)

*Polnische Zwangsarbeiter beim Hausbau,
Barczewko / Alt-Wartenburg,
Ostpreußen, November 1940 (AFPNP)*

*Polscy robotnicy przy budowie domu,
Barczewko, listopad 1940 r. (AFPNP)*

*Polnische Zwangsarbeiter bei Waldrodung, Kleinfeistritz
in der Steiermark, 1940 (AFPNP)*

*Robotnicy przymusowi przy wyrębie lasu,
Kleinfeistritz w Styrii, 1940 r. (AFPNP)*

Wincenty Kozioł bei der Zwangsarbeit, Wolfsberg, Österreich, Datum unbekannt (AFPNP)

Wincenty Kozioł przy pracy w austriackim Wolfsbergu, b.d. (AFPNP)

Polnische Zwangsarbeiter mit ihrem Vorarbeiter (rechts) im oberösterreichischen Lenzing, März 1941 (AFPNP)

Polscy robotnicy przymusowi, z prawej majster, Lenzing w Górnej Austrii, marzec 1941 r. (AFPNP)

Polnische Arbeiter, die zu Bodenverbesserungsarbeiten in die Gegend von Mielec gebracht wurden, 1940 (AFPNP)

Robotnicy polscy przywiezieni do prac melioracyjnych w okolicy Mielca, 1940 r. (AFPNP)

Der Bürgermeister der Stadt Zamasc

BEKANNTMACHUNG

Auf Grund der Anordnung des Herrn Kreishauptmanns
mit zur öffentlichen Kenntnis, dass durch Urteil des Sondergericht
folgende Baudienstmänner wegen Baudienstflucht zum Tode verur

- 1) Stanislaus **Trebackz**, Kol. C
dienstabteilung 5 400 — Lublin
- 2) Adam **Daciuk**, Rozanka, au
lung 10-401 — Trawniki
- 3) Jan Marcin **Kanczugows**

Polnische Zwangsarbeiter
vor der Konservenfabrik
Albert Daubert, Braunschweig, März 1940
(AFPNP)

Polscy robotnicy przymusowi
z fabryki konserw Albert Daubert,
Brunswick, marzec 1940 r. (AFPNP)

Polnische Zwangsarbeiter im Lager, Braunschweig, 1941 (AFPNP)

Polacy w obozie dla robotników przymusowych w Brunzswiku, 1941 r. (AFPNP)

Edward Dąbrowa und andere Zwangsarbeiter
beim Bau eines Wasserkraftwerkes im österreichischen Bregenz,
1940 (AFPNP)

Edward Dąbrowa i inni robotnicy przymusowi przy budowie elektrowni
wodnej w austriackim Bregenz, 1940 r. (AFPNP)

*Zwangsarbeiter bei der Essensausgabe
im oberösterreichischen Lenzing, Februar 1941 (AFPNP)*

*Robotnicy przymusowi w kolejce po obiady,
Lenzing w Górnej Austrii, luty 1941 r. (AFPNP)*

*Barackenlager im österreichischen Kaprun, Datum unbekannt. Über 10 000 Zwangsarbeiter
wurden beim Bau des Wasserkraftwerks im Großglocknergebiet eingesetzt. (AFPNP)*

*Baraki w austriackim Kaprun, b.d. Przy budowie elektrowni wodnej
w Großglocknergebiet zatrudnionych było ponad 10 tys. robotników przymusowych. (AFPNP)*

*Polnische Zwangsarbeiter: Konstanty Krzemianowski (erster von links),
Klemens Kłoczek aus Inowrocław / Hohensalza (erster von rechts),
Ryszard Gryśka aus Łódź / Litzmannstadt (zweiter von rechts),
Ort und Datum unbekannt (AFPNP)*

*Polscy robotnicy przymusowi: Konstanty Krzemianowski (pierwszy od lewej),
Klemens Kłoczek z Inowrocławia (pierwszy z prawej), Ryszard Gryśka z Łodzi
(drugi od prawej), b.d.m (AFPNP)*

Polnische Zwangsarbeiter in der Landwirtschaft in Bruck an der Leitha bei Wien, Datum unbekannt (AFPNP)

Robotnicy przymusowi zatrudnieni w rolnictwie w Bruck an der Leitha pod Wiedniem, b.d. (AFPNP)

Einsatz polnischer Landarbeiter aus der Umgebung von Danzig, 1940 (AFPNP)

Robotnicy rolni z okolic Gdańska, 1940 r. (AFPNP)

Helena Puchala bei der Weinlese im steiermärkischen Sulztal, 1944 (AFPNP)

Helena Puchala zatrudniona w winnicy w Sulztal w Styrii, 1944 r. (AFPNP)

Auf dem Weg zur Feldarbeit, Libehna bei Köthen, Datum unbekannt (AFPNP)

Przed wyjazdem do prac polowych, Libehna k. Köthen, b.d. (AFPNP)

Tadeusz Hadera und Wiesław Dudkowski bei der Zwangsarbeit im niederösterreichischen Gänserndorf, 1943 (AFPNP)

Tadeusz Hadera i Wiesław Dudkowski na robotach przymusowych, Gänserndorf w Dolnej Austrii, 1943 r. (AFPNP)

Junge Zwangsarbeiter in einer Obstbaumschule, Ramutowo, 1943 (AFPNP)

Młodzi robotnicy przy pracy w szkółce drzew owocowych, Ramutowo, 1943 r. (AFPNP)

Jan Kopczyński mit anderen Baudienst Männern bei der Rückkehr ins Lager, Lublin, 1943 (AFPNP)

Jan Kopczyński z junakami ze Służby Budowlanej, powrót do obozu, Lublin, 1943 r. (AFPNP)

Eingangstor des Baudienstlagers in Nowy Sącz / Neu Sandez in Südpolen,
Datum unbekannt (AFPNP)

Brama wejściowa do obozu Służby Budowlanej w Nowym Sączu, b.d. (AFPNP)

Straßenbauarbeiten durchgeführt vom Baudienst, Wąchock, 1942 (AFPNP)

Służba Budowlana – budowa drogi, Wąchock, 1942 r. (AFPNP)

Baudienstpass
von Jan Karwalski,
März 1944 (AFPNP)

Legitymacja
Służby Budowlanej
Jana Karwalskiego,
marzec 1944 r. (AFPNP)

*Zwangsarbeit für den Baudienst, Radom, südöstlich von Warschau, 1943.
Ganz links steht Edward Małachowski. (AFPNP)*

*Służba Budowlana, Radom 1943 r.
Pierwszy od lewej Edward Małachowski (AFPNP)*

*Polnische Zwangsarbeiter
bei Zawiercie / Warthenau, Datum unbekannt (AZHRL)
Polscy robotnicy przymusowi pod Zawierciem, b.d. (AZHRL)*

*Zwangsarbeiter auf dem Weg zu Erdarbeiten bei Wieluń / Welun
(südwestlich von Łódź / Litzmannstadt), Datum unbekannt (AFPNP)*

*Grupa robotników w drodze do pracy przy okopach
w okolicach Wielunia, b.d. (AFPNP)*

Erdarbeiten im Kreis Wieluń / Welun,
Datum unbekannt (AFPNP)

Praca przy okopach w pow. Wieluń,
b.d. (AFPNP)

Anordnung,
sich für Befestigungsarbeiten
zu melden
Radom, August 1944 (AP Radom)

Wezwanie do stawienia się
do robót fortyfikacyjnych,
Radom, sierpień 1944 r. (AP Radom)

Polnische Zwangsarbeiter bei Befestigungsarbeiten,
Stavenhagen, 1945 (AFPNP)

Polscy robotnicy przymusowi przy pracach fortyfikacyjnych,
Stavenhagen, 1945 r. (AFPNP)

58 Frauen

Polnische Frauen arbeiteten zunächst vor allem in der Land- und Hauswirtschaft. Aufgrund zunehmenden Arbeitskräftemangels wurden sie ab 1942 verstärkt in der Industrie eingesetzt. Ihr Anteil an allen polnischen Deportierten stieg von 23 Prozent im Jahr 1941 auf 34 Prozent Ende 1944. In manchen Industriebetrieben stellten sie die Mehrheit der Beschäftigten. Frauen mussten wie die Männer bis zu zwölf Stunden am Tag arbeiten, erhielten dafür jedoch weniger Lohn. Die schwere Arbeit an den Maschinen setzte ihnen besonders zu. Die hygienischen Bedingungen waren katastrophal, und es fehlte an medizinischer Betreuung. Mütter konnten ihre Kinder nicht angemessen versorgen, Schwangere mussten bis zur Entbindung und direkt danach arbeiten. Oft wurden sie als Frauen belästigt. Zudem litten sie unter der Trennung von ihren Familien.

Kobiety

Początkowo Polki pracowały przede wszystkim w rolnictwie i gospodarstwach domowych. Z powodu rosnącego braku siły roboczej od 1942 r. coraz częściej zatrudniano je w przemyśle. Odsetek kobiet wśród wszystkich deportowanych z Polski wzrósł z 23% w 1941 r. do 34% pod koniec roku 1944. W niektórych zakładach przemysłowych stanowiły one większość zatrudnionych. Podobnie jak mężczyźni musiały pracować do 12 godzin dziennie, otrzymywały jednak mniejsze wynagrodzenie. Szczególnie doskwierała im ciężka praca przy maszynach. Warunki higieniczne były katastrofalne, brakowało też opieki medycznej. Matki nie mogły odpowiednio dbać o swoje dzieci, kobiety w ciąży musiały pracować aż do porodu, a zaraz po nim znów wracać do pracy.

Jako kobiety nierzadko były molestowane. Bardzo cierpiały także z powodu rozłąki z rodziną.

*Im Hof einer Wiener Fabrik,
zweite von links Wanda Konopacka, 1943 (AFPNP)*

*Na podwórzu fabryki w Wiedniu,
druga z prawej Wanda Konopacka, 1943 r. (AFPNP)*

Karolina Sowińska, eine Zwangsarbeiterin der Vlinderco-Werke in Hildesheim, beschäftigt von Oktober 1943 bis April 1945 (AFPNP)

Karolina Sowińska, pracownica przymusowa w firmie Vlinderco-Werke, Hildesheim, zatrudniona od października 1943 r. do kwietnia 1945 r. (AFPNP)

Frauen, die in der Berliner Gärtnerei O. Globig arbeiten mussten, in der Mitte Helena Stempniewicz, 1943 (AFPNP)

Kobiety zmuszone do pracy w berlińskim zakładzie ogrodniczym O. Globig, 1943 r. W środku Helena Stempniewicz (AFPNP)

Werksausweis von Emilia Bałuta, eingesetzt bei der Batteriefabrik Pertrix in Berlin von Januar 1943 bis Mai 1945 (AFPNP)

Legitymacja Emilii Bałuty, zatrudnionej w fabryce baterii w Berlinie od stycznia 1943 r. do maja 1945 r. (AFPNP)

*Zwangsarbeiterinnen in
einer Streichholzfabrik
in Częstochowa / Tschenstochau,
Datum unbekannt (ADM)*

*Robotnice przymusowe
w fabryce zapalek
w Częstochowie, b.d. (ADM)*

Erdarbeiten in der Nähe von Blachownia / Blachstadt bei Częstochowa / Tschenstochau, 1942 (AFPNP)

Prace ziemne w okolicach Blachowni pod Częstochową, 1942 r. (AFPNP)

Arbeit in der Tischlerei in Puck / Putzig, Pommern,
Datum unbekannt (AFPNP)

Praca w hali stolarskiej w Pucku, b.d. (AFPNP)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
										II			
Name: (bei Frauen auch Geburtsname)										Wohnung: 3			
Hewack													
Nachname: Haslow										Raum 7/misch			
Geburtsort und -zeit: 28.2.20/Rawy										Gen. Synnie			
Beruf: Landerbeiter													
Familienstand: ledig													
Staatsangehörigkeit: Polen													
Ded- Name:													
Famile:													
Politische Einstellung:					Glaubens- bekenntnis: röm.-kath.,								
Datum													

Frauen bei Waldarbeiten in Wünschendorf, 1943 (AFPNP)

Kobiety przy pracach leśnych w Wünschendorf, 1943 r. (AFPNP)

Gräber polnischer Zwangsarbeiterinnen auf dem Friedhof in Waltersdorf.
Sie kamen 1944 bei Luftangriffen ums Leben. (AFPNP)

Cmentarz w Waltersdorf, mogiły Polek zabitych podczas bombardowania w 1944 r. (AFPNP)

Auf einem Acker in Oberroth, Bayern, Datum unbekannt.
Dritte von links Ewa Dobrychłop (AFPNP)

Praca w gospodarstwie w Oberroth, Bawaria, b.d.
Trzecia od lewej Ewa Dobrychłop (AFPNP)

Polnische Zwangsarbeiterinnen beim Torfstechen in der Gegend um Großmoor, Niedersachsen,
1940 (AFPNP)

Polskie robotnice przymusowe zatrudnione przy wydobywaniu torfu w okolicach Großmoor,
Dolna Saksonia, 1940 r. (AFPNP)

Zwangsarbeit in Wünschendorf: Maria Kilczycka (zweite von rechts)
mit ihren Leidensgenossinnen, 1943 (AFPNP)

Praca przymusowa w Wünschendorf: Maria Kilczycka (druga z prawej)
wraz z towarzyszkami niedoli, 1943 r. (AFPNP)

Polnische Zwangsarbeiterinnen in einer Obstbaumschule, Ramutowo (nordwestlich von Warschau), 1943 (AFPNP)

Kobiety zatrudnione przymusowo w szkółce drzew owocowych, Ramutowo, 1943 r. (AFPNP)

Polnische Zwangsarbeiterinnen auf einem Bauernhof, Dachau, 1940 (AFPNP)

Polki zatrudnione przymusowo w gospodarstwie rolnym, Dachau, 1940 r. (AFPNP)

64 Minderjährige Zwangsarbeiter

Tausende polnische Kinder und Jugendliche mussten Zwangsarbeit leisten, zunächst in der Landwirtschaft, später auch in der Industrie. Die untere Altersgrenze wurde bis Ende 1943 schrittweise auf zehn Jahre herabgesetzt. Der Rüstungskonzern Krupp setzte sogar Sechsjährige ein. Die Arbeits- und Lebensbedingungen der Kinder waren äußerst schwer. Sie mussten täglich zehn bis zwölf Stunden arbeiten. Oft wurden sie schikaniert und harten körperlichen Strafen ausgesetzt. Kinder erhielten lediglich die Hälfte der ohnehin unzureichenden Essensrationen der Erwachsenen. Häufig erkrankten sie vor Erschöpfung und Unterernährung.

Jugendliche Zwangsarbeiter aus Polen in Bad Aussee, Österreich, August 1942 (AFPNP)

Nieletni robotnicy przymusowi z Polski w Bad Aussee, Austria, sierpień 1942 r. (AFPNP)

Małoletni robotnicy przymusowi

Tysiące polskich dzieci i młodzieży zostały zmuszone do pracy, początkowo w rolnictwie, a potem także w przemyśle. Dolna granica wieku była stopniowo obniżana, osiągając pod koniec 1943 r. 10 lat. Koncern zbrojeniowy Kruppa zatrudniał nawet sześciolatki. Warunki pracy i życia były niezwykle ciężkie. Dzieci musiały pracować od 10 do 12 godzin dziennie, często były szykanowane i poddawane surowym karom cielesnym. Otrzymywały jedynie połowę i tak niewystarczających racji żywnościowych dorosłych. Często chorowały z wyczerpania i niedożywienia.

Jan Farion, sieben Jahre alt, musste in der Landwirtschaft arbeiten, 1943. (AFPNP)

7-letni Jan Farion zatrudniony przymusowo w rolnictwie, 1943 (AFPNP)

Polnischer jugendlicher Zwangsarbeiter bei der Arbeit in einer Reifenfabrik, Traiskirchen, Niederösterreich, Datum unbekannt (IZ)

Polski młodociany robotnik przymusowy przy pracy w fabryce opon w dolnoaustriackim Traiskirchen, b.d. (IZ)

Jugendliche Zwangsarbeiter, die bei Waldarbeiten in Lyski / Lyssa bei Rybnik, Oberschlesien, eingesetzt waren.

*Von links: Stanisław Kosik,
Johann Reis (deutscher Förster), Józef Kosik,
Jan Roskosz und Karol Babczyński,
1943 (AFPNP)*

Nieletni robotnicy przymusowi pracujący w leśnictwie w Lyskach k. Rybnika.

*Od lewej: Stanisław Kosik,
Johann Reis (niemiecki leśniczy), Józef Kosik,
Jan Roskosz i Karol Babczyński,
1943 r. (AFPNP)*

Polnische jugendliche Zwangsarbeiter bei HASAG (Hugo Schneider AG), einer Munitionsfabrik in Skarżysko-Kamienna, Datum unbekannt. Auf dem Fabrikgelände dieses großen Leipziger Rüstungsbetriebs befand sich ein Arbeitslager für Juden, das einem Konzentrationslager glich. Durch dieses Lager gingen insgesamt 25–30.000 Juden. Die unmenschlichen Arbeits- und Lebensbedingungen sowie häufige Selektionen der Arbeitsunfähigen für Erschießungen forderten mehrere Tausend Opfer. (AFPNP)

Młodociani z Polski zatrudnieni przymusowo w fabryce amunicji HASAG (Hugo Schneider AG) w Skarżysku-Kamiennej, b.d. Na terenie tych ogromnych zakładów zbrojeniowych lipskiej firmy znajdował się obóz pracy dla Żydów, przypominający obóz koncentracyjny. Przeszło przezeń w sumie 25–30 tys. Żydów. Nieludzkie warunki życia i pracy oraz częste egzekucje niezdolnych do pracy pociągnęły za sobą tysiące ofiar. (AFPNP)

Der 14-jährige Albin Lokś mit seinem Vater Antoni bei der Zwangsarbeit in Zillingtal, Niederösterreich, 1944 (AFPNP)

14-letni Albin Lokś z ojcem Antonim na robotach przymusowych w dolnoaustriackim Zillingtal, 1944 r. (AFPNP)

Der polnische Junge Władysław Kołopoleski war von Juni 1940 bis März 1945 Zwangsarbeiter auf einem Bauernhof in Gorawino / Gervin, Kreis Kolobrzeg / Kolberg. Nachdem ihm bei der Arbeit zwölf Eier zerschlagen waren, wurde er dafür von seinem Arbeitgeber so schwer geschlagen, dass er am Kopf operiert werden musste. (AFPNP)

Władysław Kołopoleski pracował przymusowo w gospodarstwie rolnym w Gorawinie (pow. Kolobrzeg) od czerwca 1940 r. do marca 1945 r. Po skatowaniu przez pracodawcę za stłuczenie 12 jaj przeszedł operację głowy. (AFPNP)

Kriegsgefangene

Nach dem Polenfeldzug 1939 befanden sich etwa 420 000 polnische Kriegsgefangene in 50 Mannschaftsstaumlagern (Stalags) und 20 Offizierslagern (Oflags) der Wehrmacht. Der Großteil wurde ab Ende September in der Landwirtschaft eingesetzt. Später mussten polnische Soldaten – entgegen der Genfer Konvention von 1929 – auch in der Rüstungsindustrie arbeiten.

Zwischen 1940 und 1941 wurden etwa 300 000 polnische Kriegsgefangene zwangsweise in den Status von Zivilarbeitern versetzt. Damit waren sie dem diskriminierenden Sonderrecht der „Polenerlasse“ unterworfen und dem deutschen Polizeiapparat schutzlos ausgeliefert.

In den Stalags wurden auch bis zu 10 000 polnische Zivilisten interniert, die während des Polenfeldzuges in Gefangenschaft geraten waren. Nach dem Warschauer Aufstand 1944 kamen mehr als 15 000 Angehörige der polnischen Heimatarmee hinzu, darunter viele Frauen. Die meisten mussten in Deutschland Zwangsarbeit leisten.

Jeńcy wojenni

Po kampanii wrześniowej w 1939 r. w 50 stalagach i 20 oflagach Wehrmacht znalazło się 420 tys. polskich jeńców wojennych. Duża część z nich od końca września została zatrudniona w rolnictwie. W późniejszym okresie – wbrew konwencji genewskiej z 1929 r. – polscy żołnierze musieli pracować także w przemyśle zbrojeniowym.

Od 1940 do 1941 r. około 300 tys. polskich jeńców wojennych zostało zmuszonych do przyjęcia statusu robotnika cywilnego. W ten sposób objęło ich dyskryminujące prawo specjalne wprowadzone na mocy rozporządzeń Himmlera. Pozbawieni jakiejkolwiek ochrony zostali wydani na pastwę niemieckiego aparatu policyjnego.

W stalagach internowano również ok. 10 tys. polskich cywilów, wziętych do niewoli podczas kampanii wrześniowej. Po Powstaniu Warszawskim w 1944 r. liczba ta zwiększyła się o ponad 15 tys. żołnierzy Armii Krajowej, wśród których było wiele kobiet. Większość z nich zmuszono do pracy w Niemczech.

*Polnische Kriegsgefangene stehen Appell
im Stalag VII A Moosburg in Bayern,
Datum unbekannt (AZHRL)*

*Apel polskich jeńców wojennych w Stalagu VII A
Moosburg w Bawarii, b.d. (AZHRL)*

Kolonne polnischer Kriegsgefangener unter Bewachung von Wehrmachtssoldaten, September 1939 (IPN)

Jeńcy polscy konwojowani przez żołnierzy Wehrmacht, wrzesień 1939 r. (IPN)

Erkennungsmarke eines Kriegsgefangenen des Stalag IV B, Mühlberg/Elbe (AFPNP)

Blaszany identyfikator jeńca Stalagu IV B Mühlberg nad Łabą (AFPNP)

Polnische Kriegsgefangene, Ort und Datum unbekannt (AZHRL)

Polscy jeńcy wojenni, b.d.m. (AZHRL)

Kennzeichnung der Kriegsgefangenen in einem Lager, Ort und Datum unbekannt (IPN)

Znakowanie jeńców polskich w obozie, b.d.m. (IPN)

Kriegsgefangener Henryk Tomaszewski (rechts) mit seinem Kameraden beim Dreschen, Allstedt, Sachsen-Anhalt, 1941 (AFPNP)

Jeniec wojenny Henryk Tomaszewski (z prawej) z kolegą podczas omlotów, Allstedt w Saksonii Anhalt, 1941 r. (AFPNP)

Eine Gruppe von Kriegsgefangenen aus einem Stalag in der Nähe von Frankfurt a.M., 1940/1941 (AFPNP)

Grupa jeńców ze stalagu znajdującego się w okolicach Frankfurtu nad Menem, 1940/1941 r. (AFPNP)

Aussiedlungen Wysiedlenia

Viele der zur Zwangsarbeit nach Deutschland verschleppten Polen waren zuvor Opfer von Aus- und Umsiedlungsaktionen geworden. Die deutschen Besatzer vertrieben zwischen 1939 und 1944 mehr als 860 000 polnische Einwohner aus den eingegliederten Gebieten, um dort „Lebensraum“ für Deutsche zu schaffen. Die enteigneten Häuser wurden den aus Ost- und Südosteuropa „heim ins Reich“ geholten Deutschen zugewiesen.

Aus dem Gebiet um Zamość / Zamosc wurden in einer äußerst brutalen Aktion von November 1942 bis zum Sommer 1943 etwa 150 000 Personen vertrieben. Dort sah der von nationalsozialistischen Wissenschaftlern entwickelte Generalplan Ost ein rein deutsches Siedlungsgebiet als Mustergau vor.

Organisiert wurde die Vertreibung von der Sicherheitspolizei, dem Rasse- und Siedlungshauptamt sowie der Umwandererzentralstelle. Polizeieinheiten, Gendarmen und SS führten, häufig unterstützt durch die Wehrmacht, gewalttätige Razzien durch. Nach einer rassischen Selektion in Durchgangslagern wurden die Verhafteten zur Zwangsarbeit nach Deutschland oder in Konzentrationslager deportiert. Andere wurden ins Generalgouvernement ausgewiesen. Dort blieben sie völlig verarmt und obdachlos sich selbst überlassen. Während und nach der Niederschlagung des Warschauer Aufstandes 1944 wurden weitere 650 000 Zivilisten aus Warschau und Umgebung vertrieben. Etwa 60 000 kamen in Konzentrationslager, 150 000 wurden ins Deutsche Reich zur Zwangsarbeit deportiert und die restlichen 440 000 blieben im Generalgouvernement ihrem Schicksal überlassen.

Wielu Polaków wywiezionych na roboty przymusowe do Niemiec padło wcześniej ofiarą akcji wysiedleńczych lub przesiedleńczych. Między 1939 a 1944 r. niemieccy okupanci wypędzili z ziem wcielonych do Rzeszy ponad 860 tys. mieszkających tam Polaków, by stworzyć tam „przestrzeń życiową” dla Niemców. Domy wywłaszczonych zostały przydzielone Niemcom z Europy Wschodniej i Południowej, sprowadzanym w ramach akcji „powrotu do ojczyzny” („Heim ins Reich”).

Od listopada 1942 r. do lata 1943 r. w trakcie brutalnej akcji wypędzono z Zamojszczyzny około 150 tys. osób. Opracowany przez nazistowskich uczonych Generalny Plan Wschodni (Generalplan Ost) przewidywał utworzenie w tym rejonie wzorcowego okręgu (Gau), zasiedlonego wyłącznie przez Niemców.

Wypędzenia organizowane były przez policję bezpieczeństwa, Główny Urząd Rasy i Osadnictwa SS oraz Centralę Przesiedleńczą. Wspierane często przez Wehrmacht jednostki policji, żandarmeria i SS prowadziły brutalne łapanki. Po dokonaniu selekcji rasowej w obozach przejściowych uwięzionych wywożono na roboty przymusowe do Niemiec lub do obozów koncentracyjnych. Inni zostali natomiast deportowani do Generalnego Gubernatorstwa, gdzie biedni i bezdomni byli zdani na samych siebie. W czasie Powstania Warszawskiego i po jego stłumieniu z Warszawy i okolic wypędzono dalsze 650 tys. cywilów. Około 60 tys. z nich trafiło do obozów koncentracyjnych, 150 tys. deportowano na roboty przymusowe do Rzeszy, a pozostałe 440 tys. pozostawiono własnemu losowi w Generalnym Gubernatorstwie.

Polnische Vertriebene, vermutlich aus der Gegend von Zamość / Zamosc, 1942/1943 (AZHRL)
Polscy wysiedleńcy, prawdopodobnie z Zamojszczyzny, 1942/1943 r. (AZHRL)

Ein Lager der Umwandererzentralstelle, vermutlich Łódź / Litzmannstadt, 1940 (IPN)
Obóz Centrali Przesiedleńczej, prawdopodobnie Łódź, 1940 (IPN)

Vertreibung der polnischen Bevölkerung, vermutlich aus der Gegend von Zamość / Zamosc, 1942/1943 (AZHRL)
Wysiedlenie polskiej ludności, prawdopodobnie z Zamojszczyzny, 1942/1943 r. (AZHRL)

Vertriebene Kinder aus dem Dorf Goryń, Kreis Radom, 1942 (A ZG ZKRPiBWP)
Wysiedlone dzieci ze wsi Goryń, pow. Radom, 1942 r. (A ZG ZKRPiBWP)

Germanisierung Germanizacja

Mit den großen Aussiedlungsaktionen ging die planmäßige Germanisierung polnischer Kinder einher. Zunächst wurden sie rassischen Untersuchungen unterzogen. Mitarbeiter des Rasse- und Siedlungshauptamtes sowie Ärzte des Gesundheitsamtes führten Schädelmessungen durch, prüften den Abstand der Augen, die Breite der Nase, die Länge der Glieder sowie Haar- und Augenfarbe. Sie untersuchten die Kinder auch psychologisch und allgemeinmedizinisch. Abschließend klassifizierten sie die Kinder als „wünschenswerten“, „möglichen“ oder „unerwünschten Bevölkerungszuwachs“.

Kleinkinder, die die rassischen Voraussetzungen erfüllten, wurden ihren Familien entrissen und nach einem Aufenthalt in Lebensborn-Heimen an deutsche Familien zur Adoption übergeben. Ältere Kinder und Jugendliche verschleppte man zur Arbeit nach Deutschland oder wies sie in Jugendeinrichtungen ein. Dort wurden sie als künftige Deutsche einer strengen Umerziehung unterworfen. Die Herkunft der Kinder sollte vollständig ausgeradiert werden. Sie bekamen neue Vor- und Familiennamen sowie gefälschte Dokumente. Daher ist ihre genaue Zahl schwer zu ermitteln. Vermutlich liegt sie zwischen 50 000 und 200 000. Nach dem Krieg kehrten nur wenige der von der Germanisierung Betroffenen nach Polen zurück.

Zakrojonym na dużą skalę akcjom wysiedleńczym towarzyszyła planowa germanizacja polskich dzieci. Najpierw były one poddawane badaniom rasowym. Pracownicy Głównego Urzędu Rasy i Osadnictwa oraz lekarze urzędu zdrowia mierzyli im czaszki, sprawdzali rozstaw oczu, szerokość nosa, długość rąk i nóg, a także kolor włosów i oczu. Wykonywali im także badania ogólne i psychologiczne, po czym dzielili je na „pożądane”, „możliwe” i „niepożądane”.

Małe dzieci, które spełniały kryteria rasowe, były odbierane rodzinom i po krótkim pobycie w schroniskach Lebensbornu przekazywane niemieckim rodzinom do adopcji. Starsze dzieci i młodzież wywożono na roboty do Niemiec albo umieszczano w placówkach dla młodzieży. Tam poddawano je surowemu wychowaniu, przysposabiając je do bycia Niemcami. Ich pochodzenie miało zostać całkowicie zatarte. Otrzymywały nowe imiona i nazwiska, a także fałszywe dokumenty. Dlatego też bardzo trudno ustalić dokładną liczbę polskich dzieci przeznaczonych do germanizacji. Prawdopodobnie sięga ona od 50 tys. do 200 tys. Po wojnie tylko nieliczne wróciły do Polski.

Rassenselektion, Ort und Datum unbekannt (WBBH)

Selekcja rasowa, b.d.m. (WBBH)

Barbara Paciorkiewicz vor ihrer Rückkehr nach Polen, 1948 (ZDPGPRH)

Barbara Paciorkiewicz przed powrotem do Polski 1948 r. (ZDPGPRH)

Barbara Paciorkiewicz mit ihrer Pflegemutter, Weihnachten 1943 (ZDPGPRH)

Barbara Paciorkiewicz z przybraną matką w czasie świąt Bożego Narodzenia w 1943 r. (ZDPGPRH)

Rassische Selektion der polnischen Vertriebenen, Ort und Datum unbekannt (IPN)

Selekcja rasowa polskich wysiedlonych, b.d.m. (IPN)

Kinder des Gaukinderheims Bruczków / Bruckau, 1942 (ZDPGPRH)

Dzieci w ośrodku germanizacyjnym w Bruczkowie, 1942 r. (ZDPGPRH)

74 Kinder von Zwangsarbeiterinnen

Dzieci robotnic przymusowych

Besonders hart war das Schicksal von Kindern, die mit ihren Eltern nach Deutschland deportiert wurden oder dort zur Welt kamen. Bis Ende 1942 schickte das Arbeitsamt schwangere Zwangsarbeiterinnen in ihre Heimat zurück. Ab 1943 wurden sie in Entbindungs- oder Abtreibungsheime eingewiesen und nach der Geburt oder der Zwangsabtreibung unverzüglich wieder zur Arbeit eingesetzt.

Großbetriebe wie VW, Krupp oder Porsche richteten Säuglingsbaracken ein, zu denen Mütter nur sporadischen oder gar keinen Zutritt hatten. Im Juni 1944 lebten schätzungsweise 85 000 polnische Kinder im Deutschen Reich.

Neugeborene wurden nach rassistischen Kriterien selektiert. Als „gut rassig“ eingestufte Säuglinge wurden von ihren Eltern getrennt und in gesonderten Pflegeheimen zu Deutschen erzogen. Als „schlecht rassig“ eingestufte wurden direkt getötet oder kamen in „Ausländerpflegestätten“. Hierbei handelte es sich de facto um Sterbelager für Säuglinge. Bis zu 90 Prozent der Neugeborenen kamen durch Unterernährung und mangelnde Hygiene ums Leben.

Speziell schwer war das Schicksal der Kinder deportierter Eltern, die in Deutschland geboren wurden. Bis Ende 1942 schickte das Arbeitsamt schwangere Zwangsarbeiterinnen in ihre Heimat zurück. Ab 1943 wurden sie in Entbindungs- oder Abtreibungsheime eingewiesen und nach der Geburt oder der Zwangsabtreibung unverzüglich wieder zur Arbeit eingesetzt.

Konzerne wie Volkswagen, Krupp oder Porsche richteten Säuglingsbaracken ein, zu denen Mütter nur sporadischen oder gar keinen Zutritt hatten. Im Juni 1944 lebten schätzungsweise 85 000 polnische Kinder im Deutschen Reich.

Neugeborene wurden nach rassistischen Kriterien selektiert. Als „gut rassig“ eingestufte Säuglinge wurden von ihren Eltern getrennt und in gesonderten Pflegeheimen zu Deutschen erzogen. Als „schlecht rassig“ eingestufte wurden direkt getötet oder kamen in „Ausländerpflegestätten“. Hierbei handelte es sich de facto um Sterbelager für Säuglinge. Bis zu 90 Prozent der Neugeborenen kamen durch Unterernährung und mangelnde Hygiene ums Leben.

Der 15-jährige Zygmunt Mikos
mit seiner Schwester,
Ort unbekannt, November 1944
(AFPNP)

15-letni Zygmunt Mikos
z siostrą, b.m., listopad 1944 r.
(AFPNP)

Cecylia Kotwasińska mit ihrer
Mutter und ihrem Bruder.
Von 1941 bis 1945
musste die Familie
auf der Insel Rügen
Zwangsarbeit leisten (AFPNP)

Cecylia Kotwasińska
z matką i bratem.
W latach 1941–1945 jej rodzina
pracowała przymusowo
na Rugii. (AFPNP)

75

Brief zweier Söhne an ihre Mutter,
die im KZ Auschwitz-Birkenau inhaftiert war (PMA-B)

List dwóch synów do matki uwięzionej
w KL Auschwitz-Birkenau (PMA-B)

Paweł Potapczuk, auf der Bank vor dem Haus
in Bad Köstritz, Kreis Gera, vermutlich 1944 (AFPNP)

Paweł Potapczuk na ławce przed domem,
Bad Köstritz, pow. Gera, prawdopodobnie 1944 r. (AFPNP)

Marianna Żołędek in einem Lager in Österreich,
August 1943. Auf ihrem Schoß unter der Wolldecke
hält sie ihren Sohn, den sie im Juli 1943 noch in Polen
zur Welt gebracht hatte. (AFPNP)

Marianna Żołędek w obozie na terenie Austrii, sierpień,
1943 r. Kobieta trzyma na kolanach owiniętego
kocem syna, urodzonego jeszcze w Polsce
w lipcu 1943 r. (AFPNP)

Heimkehr oder Emigration?

Powrót do domu czy emigracja?

Die polnischen Sklaven- und Zwangsarbeiter wurden bei Kriegsende im Frühjahr 1945 befreit. Für sie begann nun ein neuer Lebensabschnitt. Die meisten kehrten schon bald in ihre Heimat zurück. Diejenigen, die zunächst in Deutschland blieben und hier als Displaced Persons bezeichnet wurden, kamen in provisorische Lager. Dort organisierten sie ihr soziales und kulturelles Leben, indem sie Vereine gründeten, Zeitschriften herausgaben und Schulen sowie Ausbildungsstätten errichteten.

Die Rückführung der polnischen Bürger war erst Ende der vierziger Jahre abgeschlossen. Viele der polnischen Displaced Persons stellten sich jedoch die Frage nach Heimkehr oder Emigration. Diejenigen, die sich gegen eine Rückkehr in das nun sowjetisch beherrschte Polen entschieden, wanderten zumeist nach England oder Übersee aus.

Polscy robotnicy niewolniczy i przymusowi zostali wyzwoleni pod koniec wojny wiosną 1945 roku. Rozpoczął się wówczas dla nich nowy etap życia. Większość z nich w miarę szybko powróciła do ojczyzny. Ci, którzy pozostali początkowo w Niemczech i byli określani mianem Displaced Persons (DP), zostali zakwaterowani w prowizorycznych obozach. Organizowali w nich sobie życie społeczne i kulturalne, zakładając stowarzyszenia, wydając gazety i urządzając szkoły oraz placówki edukacyjne.

Repatriacja obywateli polskich trwała do końca lat czterdziestych. Duża grupa polskich Displaced Persons stanęła jednakże przed dylematem, czy wracać do ojczyzny, czy też udać się na emigrację. Ci, którzy nie zdecydowali się na powrót do Polski pozostającej w strefie wpływów radzieckich, najczęściej emigrowali do Anglii lub za ocean.

Titelblatt der „Dziennik Polski“
[„Polnische Tageszeitung“]
vom 03.05.1945, erschienen
in Braunschweig (AFPNP)

Strona tytułowa
„Dziennika Polskiego“
z 03.05.1945 r.,
wydanego w Brunzshwiku (AFPNP)

Druckerwerkstatt, in der die Zeitung „Głos Ojczyzny“ [„Stimme der Heimat“] gedruckt wurde,
Braunschweig, 1945 (AFPNP)

Pracownia drukarska „Głosu Ojczyzny“, Brunzshwik, 1945 r. (AFPNP)

Die Drucker von „Głos Ojczyzny“ [„Stimme der Heimat“], Braunschweig, November 1945
(AFPNP)

Zespół drukarzy „Głosu Ojczyzny“, Brunzshwik, listopad 1945 r. (AFPNP)

Polnische Schule für Kinder aus Ranshofen und Umgebung, Österreich, Datum unbekannt (AFPNP)

Szkoła polska dla dzieci z okolic Ranshofen, Austria, b.d. (AFPNP)

Pfarrer Zagrodzki und Pfarrer Szyma leiten die Prozession während der Ostermesse im polnischen Lager in Ebensee, Österreich, April 1946 (AFPNP)

*Procesja rezurekcyjna w obozie polskim w Ebensee.
Ks. Zagrodzki i ks. Szyma,
kwiecień 1946 r. (AFPNP)*

Festzug am Tag der Einweihung eines Denkmals auf dem Häftlingsfriedhof des Konzentrationslagers in Ebensee, 06.05.1946 (AFPNP)

Uroczysty pochód w dniu poświęcenia pomnika na cmentarzu więźniów obozu koncentracyjnego w Ebensee, 06.05.1946 r. (AFPNP)

Kinder im polnischen Lager in Linz, 1946 (AFPNP)

Dzieci przedszkolne w obozie polskim w Linzu, 1946 r. (AFPNP)

Transportzug nach Polen, Braunschweig, Mai 1946 (AFPNP)

Przed powrotem do Polski, Brunszwik, maj 1946 r. (AFPNP)

Fotos und Dokumente stammen aus dem Archiv der Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung“ und folgenden Archiven und Institutionen:
 Zdjęcia i dokumenty pochodzą z Archiwum Fundacji „Polsko-Niemieckie Pojednanie” oraz z następujących instytucji i archiwów:

- Botschaft der Bundesrepublik Deutschland – Ambasada Republiki Federalnej Niemiec (A RFN)
- Archiv der Neuen Akten Warschau – Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)
- Staatsarchiv für audiovisuelle Medien – Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie (ADM)
- Archiv der Gedenkstätte Groß-Rosen – Archiwum Muzeum Groß-Rosen (AMGR)
- Archiv der Franziskaner in Niepokalanów – Archiwum Ojców Franciszkanów w Niepokalanowie (AFN)
- Kancelaria Prezesa Rady Ministrów RP – Kanzlei des Ministerpräsidenten der Republik Polen (KPRM)
- Kancelaria Prezydenta RP – Kanzlei des Staatspräsidenten der Republik Polen (KPRP)
- Staatsarchiv in Radom – Archiwum Państwowe w Radomiu (AP Radom)
- Staatsarchiv in Siedlce – Archiwum Państwowe w Siedlcach (AP Siedlce)
- Staatsarchiv in Warschau, Abteilung in Otwock – Archiwum Państwowe w Warszawie, Oddział w Otwocku (AP Otwock)
- Institut für die Geschichte der Bauernbewegung – Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (AZHRL)
- Institut für Nationales Gedenken – Instytut Pamięci Narodowej (IPN)
- Westinstitut Posen – Instytut Zachodni w Poznaniu (IZ)
- Museum des Warschauer Aufstandes – Muzeum Powstania Warszawskiego (MPW)
- Museum der Unabhängigkeitstradition in Łódź – Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi (MTNwŁ)
- Landesmuseum in Zamość – Muzeum Zamojskie w Zamościu (MZwZ)
- Polnische Presseagentur – Polska Agencja Prasowa (PAP)
- Staatliches Museum Auschwitz-Birkenau – Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau (PMA-B)
- Militärisches Büro für Historische Forschung Warschau – Wojskowe Biuro Badań Historycznych w Warszawie (WBBH)
- Vereinigung der durch das NS-Regime Germanisierten Polnischen Kinder in Łódź – Zrzeszenie Dzieci Polskich Germanizowanych przez Reżim Hitlerowski w Łodzi (ZDPG)
- Jüdisches Historisches Institut Warschau – Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie (ŻIH)

Besonderer Dank gilt:

Osoby, którym chcielibyśmy szczególnie podziękować:

- Leokadia Lewandowska vom Archiv der Gedenkstätte Groß-Rosen (Muzeum Groß-Rosen w Wałbrzychu)
- Barbara Paciorkiewicz von der Vereinigung der durch das NS-Regime Germanisierten Polnischen Kinder in Łódź (Zrzeszenie Dzieci Polskich Germanizowanych przez Reżim Hitlerowski w Łodzi)
- Paweł Popiel vom Archiv des Instituts für die Geschichte der Bauernbewegung (Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego)
- Andrzej Rukowiecki vom Museum der Unabhängigkeitstradition in Łódź, Abteilung Radegast (Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, Oddział Radogoszcz)
- Maria Rzeźniak vom Landesmuseum in Zamość (Muzeum Zamojskiego w Zamościu)
- Piotr Setkiewicz vom Staatlichen Museum Auschwitz-Birkenau (Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau)
- Zdzisława Wojciechowska von der Vereinigung der durch das NS-Regime Germanisierten Polnischen Kinder in Łódź (Zrzeszenie Dzieci Polskich Germanizowanych przez Reżim Hitlerowski w Łodzi)
- Berliner Geschichtswerkstatt e.V. (Stowarzyszenie Berlińskie Warsztaty Historyczne)

Fundacja Polsko-Niemieckie
POJEDNANIE
Stiftung Polnisch-Deutsche
AUSSÖHNUNG

ISBN: 978-83-63736-20-0